

HAREZM TÜRKÇESİNDE NADİR KULLANILAN FİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ*

NOMINALIZATION SUFFIXES USED RARELY IN KHWAREZM TURKISH

Mensure AŞCI** Öz

Söz yapımı, bir dilin zenginliğinin göstergelerinden biri kabul edilir. Dünyanın herhangi bir dili söz yapımı konusunda mahir ise o dilin “gelişmiş, üretken” olduğu söyleyebilir. Dildeki kavram ve eylemlerin, yardımcı öğelerin biçimsel olarak gösterilebilmesi sözlerle mümkün olduğundan, bir dil her dönemde yeni sözler türetmelidir. Eklemeli bir dil olan Türkçede söz yapımı için yapım ekleri ana karakterler durumundadır. Türkçe yapım ekleri açısından dünyanın en üretken dillerinden biridir. Türkçede söz türetmek için kullanılan dört türlü yapım eki vardır: İsimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri. Bu çalışmada, Türkçenin tarihî dönemlerinden olan Harezmi Türkçesinde nadir kullanılan fiilden isim yapma ekleri incelenmiştir. Harezmi Türkçesi, Türk dili tarihinde eserler açısından en şanslı dönemlerdendir. Bu dönem gerek mensur gerekse manzum ve sözlük hüviyetinde, dönemin dil hususiyetlerini, dil bilgisi özelliklerini, kelime hazinesini, cümle yapısını; kısacası bir dilin incelenmesi için gereken bütün malzemeye sahip bir dönemdir. Dönemin en hacimli ve kelime hazinesi olarak en zengin eserleri olan Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ, Hüsrev ü Şîrîn ve Mu'înü'Mürîd üzerinde yürüttüğümüz çalışmamızda; bu eserlerde nadir kullanılan fiilden isim yapma ekleri tespit edilmiş, bu yapım eklerinin tarihî seyri ve eserlerde ne şekilde kullanıldıkları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Harezmi Türkçesi, şekil bilgisi, söz yapımı, fiilden isim yapma ekleri

Keywords

Khwarezm Turkish, morphology, word formation, nominalization suffixes

Abstract

Word formation is regarded as one of the indicators of richness of a language. If a world language is adept at coining words, then we can say that that language is “developed and productive. Since it is possible to represent concepts and actions as well as auxiliary elements in a language through words, a language has to coin new words at all times. Derivational suffixes are major elements for word formations in Turkish, which is an agglutinative language. Turkish is one of the most productive languages in the world in terms of derivational affixes. There are four kinds of derivational affixes used in Turkish to coin words: affixes used to derive nouns from nouns, affixes used to derive verbs from nouns, affixes used to derive nouns from verbs and affixes used to derive verbs from verbs. In this study, we investigated word coinage in Khwarezm Turkish, which is one of the historical periods of Turkish. Khwarezm Turkish is one of the most fortunate periods in the history of Turkish language in terms of works produced. This period is the one that

**Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, mensuasci@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3938-4828
Konya / TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 06/05/2020

Kabul Tarihi: 09/03/2021

* Bu makale, 2019 yılında savunulup kabul edilen *Harezmi Türkçesinde Söz Yapımı* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Ankara) adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

possesses all the materials needed to explore a language ranging from prose and poetry to lexicons, from linguistic characteristics of the period to grammatical rules and from its vocabulary to syntax. In our study, which we conducted on *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kısasü'l-Enbiyâ*, *Hüsrev ü Şîrîn* and *Mu'inü'Mürîd*, the most voluminous works of the period and the richest in terms of vocabulary, the rarely used nominalization suffixes were determined and the historical progress of these derivational affixes and how they were used in the works were demonstrated.

1. GİRİŞ

HAREZM TÜRKÇESİ

Harezmi Türkçesi, 11.-12. yüzyılda gerek etnik yapı gerekse siyasi hayat bakımından Türkleşen Harezmi bölgesinde Oğuz, Kıpçak, Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin sonucu olarak Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi temelinde, güneybatı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi ve kuzeybatı kolunu teşkil eden Kıpçak Türkçesinin bu bölgede iyice karışık kaynaşmasından oluşan Türkçeye verilen addır. Böylece halkın etnik yapısı gibi bu bölgenin dili de karma bir şekil almıştır (Ata, 1997, s. 22).

Harezmi Moğol devrinden önce önemli bir edebiyat merkezi olmuştur. Bu bölge 11. ve 12. yüzyılda Oğuz ve Kıpçak boyları tarafından Türkleştirilmiştir. Uzun süre Altın Ordu hâkimiyeti altında kalan bölge, bu dönemde de önemini yitirmemiştir.

13. yüzyılda Harezmi’de gelişen kültür faaliyetine, 14. yüzyılda Altın Ordu’nun Saray ve Kırım şehirleri de katılmış, Harezmi’den birçok bilgin, şair ve yazar Altın Ordu’ya göç ederek bu bölgede konuşulan Türk yazı dilinin Altın Ordu sınırları içinde yayılmasını sağlamışlardır. Böylece Altın Ordu sahasında konuşulan mahallî şiveye Harezmi Türkçesinin de katılması ile oluşan Altın Ordu veya Cuçi ulusu edebî dilinin Harezmi bölgesinde oluşan yazı dilinden farklı olacağı beklenir. Bu kadar geniş bir sahada kullanılan edebî dil, bir birlik sağlayamamış, eski ve yeni şekiller yerli ağız özellikleri ile karışmıştır. Harezmi Altın Ordu Türkçesi, Timurular devrinde yerini kurallaşmaya başlayan Çağatay Türkçesine bırakmıştır (Ata, 2014, s. 17-18).

Köprülü, 15. yüzyıl Çağatay edebiyatını hazırlayan ve edebî karakterleri bakımından ondan tamamen farksız olduğunu düşündüğü 13. ve 14. yüzyıl eserlerini “İlk Çağatay Dönemi” içinde ele almış ve değerlendirmiştir. Ancak bu dönemi de “Timur devrinde edebî inkişaf”, “Altın Ordu’da edebî inkişaf”, “Harizm’de edebî inkişaf” olmak üzere alt başlıklara ayırır. (Köprülü, 1945, s. 275-285).

Barthold ise, Çağatay Türkçesinin Moğol istilasından sonra meydana geldiğini ve Altın Ordu ile Harezmi sahalarının Türkistan’a etkisi ile bu edebî Türkçenin oluştuğunu belirtmiştir (Barthold, 1927, s. 132).

Samoyloviç, Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’i ve Harezmi’nin Muhabbet-nâme’sinin dil özelliklerine bağlı olarak Orta Asya edebî dilini üç döneme ayırmış ve Harezmi Türkçesine Oğuz-Kıpçak Türkçesi adını vermiştir. Samoyloviç’in İslâmiyet’in kabulünden sonra Türk yazı dillerini sınıflandırması şöyledir: 1. Faaliyet merkezi Kâşgar olmak üzere Karahanlı veya Hakaniye Türkçesi Dönemi (11.-12. yüzyıl), 2. Seyhun’un aşağı kıyıları ve Harezmi merkez olmak üzere Oğuz-Kıpçak Dönemi (13.-14. yüzyıl), 3. Timur çocuklarının idaresi ile başlayan Çağatay bölgesinde Çağatayca Dönemi (15.-20. yüzyıl) (Samoyloviç, 1928, s. 21).

Caferoğlu, bu döneme “Müşterek Orta Asya Türkçesi” adını vermiş ve çeşitli kültür merkezleri ile Türk boylarının değişik özellikleri bakımından bu dönemi üç başlık altında değerlendirmiştir: 1. Karahanlılar devrinden itibaren Kaşgar şivesinde inkişaf eden Türkçe ki buna hem Hakaniye hem de Doğu Türkçesi adı verilmektedir, 2. Batı Türkistan’da Seyhun Irmağı’nın aşağı mecrası ile Harezmi’nin muhtelif

merkezlerinde gelişen Harezmi (Altın Ordu) Türkçesi, 3. Orta Asya Türkçesinin en parlak devrini teşkil eden Çağatay Türkçesi. (Caferoğlu, 1984, s. 74).

J. Benzing, Doğu Türkçesi-Uygurca grubunda çağdaş Türkçelerden Özbekçe ve Uygurca'yı ele almış, tarihî Türkçeler için de şunları söylemiştir: Bu grup için de elimizde 8. ve 9. yüzyıllardan (Eski Uygurca) kesintisiz olarak gelen ve 13. yüzyıl Çağataycası ile modern devirde (Özbekçe ve Yeni Uygurca) oldukça zengin tarihî malzeme vardır. Buraya Karahanlı ve Harezmi Türkçesi de girer (Akalin, 1988, s. 5).

Eckmann, Harezmi Türkçesiyle ilgili şunları kaleme almıştır: 13. yüzyıldan itibaren, Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı kesiminde kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının tesiri altında Karahanlıcadan teşekkül eden Orta Asya Türkçesi (Doğu Orta Türkçesi) edebiyat dilinin inkişaf merhalesine Harezmi Türkçesi adını veriyoruz (Akalin, 1988, s. 173).

Aysu Ata'ya göre, Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ile Orta Türkçe Döneminin başlangıç yazı dillerini oluşturur. Tarihî verilerle 17. yüzyıldan itibaren Türkleştiği ortaya konulmuş olan Harezmi bölgesinde gelişen edebî dil, Karahanlı (Hakaniye) Türkçesinin temelinde gelişmiş Çağatay Türkçesinin ilk devir Türkçesidir (Ata, 2014, s. 17).

Ercilasun, Harezmi Türkçesini bir yazı dili olarak Kuzey Doğu Türkçesi içerisinde değerlendirmiştir (Ercilasun, 2004, s. 373).

Z. Korkmaz, "Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri" isimli makalesinde, 11. ve 13. yüzyıllar arasında Harezmi bölgesinin Oğuz, Kıpçak, Kalaç ve Kanglı gibi Türk boylarının karışık kaynaşmasında etkin bir rol oynadığını söylemiş, bu dönemler arasında Oğuzlar kadar Kıpçakların da Harezmi'nin Türkleşmesinde büyük katkıları olduğunu vurgulamıştır (Korkmaz, 1995, s. 301-303).

Hacıeminoğlu, Harezmi bölgesinin Türkleşmesinin 11. ve 13. yüzyıllar arasında gerçekleştiğini söylemekle birlikte, bu Türkleşme işinin Selçuklu hakimiyeti devrinde kuvvetlendiğini ve bir Türk sülalesi olan Harezmişahların yardımı ile çabucak ilerlediğini kaydeder. Ayrıca Harezmi sahasında Oğuzlar, Kıpçaklar, Kalaçlar, Kimaklar, Bayavatlar ve bilhassa Kanglılar gibi muhtelif şubelerin birbiriyle ve yerli halk ile karışarak memleketi Türkleştirdiğini de belirtir. Harezmi Türkçesinin gerek Moğol istilasından evvel gerek ondan sonraki dönemde, üstün bir kudretle devam ettiğini, bu suretle Harezmi'deki edebî Türkçenin teşekkülü üzerinde, Kanglı lehçesinden başka Selçuklular devrindeki Oğuzca ve Hakaniye Türkçesinin tesir ettiğini belirtir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 3-4).

K. H. Menges de Fundamenta'daki "Türk Dillerinin Sınıflandırması" başlıklı yazısında Orta Türkçe Dönemi dillerini; "Kaşgarlı Mahmud'un lûgati ve Karahanlı İmparatorluğu tarafından temsil edilen Uygurcadan Çağataycaya geçiş dönemindeki bir doğu lehçesi ve Harezmi (11.-12. yüzyıllar)'deki bir kuzeydoğu lehçesi" şeklinde sınıflandırmıştır (Akalin, 1988, s. 8).

Bütün bu yapılan sınıflandırmalardan anlaşılıyor ki Harezmi Türkçesi, çeşitli isimlendirmelerle bazen Orta Türkçe içerisinde yer alan bir dönem bazen de Çağatay Türkçesi döneminin ilk devresi olarak ele alınmıştır. Bu dönemde yazılan eserler ile

ilgili yapılan çalışmalar da araştırmacılar tarafından Türk dilinin farklı devrelerinde ele alınıp değerlendirilmiştir.

2.HAREZM TÜRKÇESİNDE NADİR KULLANILAN FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

2.1.1. -alak

-alak eki, taradığımız eserlerde sadece bir örneğine rastladığımız bir ektir. Bu örnekte -alak eki, eklendiği fiilin anlamıyla ilişkili soyut bir isimler türetmiştir.

Korkmaz, tek heceli geçişsiz fiillerden sıfat ve adlar türeten -AlAk ekinin birleşik bir ek olduğunu (-alak <-ala-k), işlek olmadığını, “tekrarlama, art arda yapıma” sonucu olan bir nitelik veya nesneyi gösterme işlevi taşıdığını belirtmiştir: asalak, çökelek, gezelek, kasalak, kavalak, takalak, yपालak, yatalak vb. (2009, s. 72).

Ergin, sadece ekin işlek olmadığını bilgisini vermiş ve şu ekleri göstermiştir: yat-alak, çök-elek, as-alak (2011, s. 197).

Banguoğlu da ekin birleşik (<-ele-k) bir ek olduğunu belirtmiş ve sıfatlar ile çeşitli adlar yaptığını vurgulamıştır: kovalak, asalak, yatalak, kasalak, yपालak, çökelek, yuvalak, kavalak, takalak, gezelek gibi (2007, s. 233).

yumalak “yuvarlak, toparlak” 165r/4 KE.

<yum- alak; <yum-“yummak, kapatmak” 3v/6, 53r/7/10, 149v/1,... KE; 610, 2649 HŞ; <yum- “yummak, kapamak, toplamak” (KB III: 557, KTS 2007: 329a), yumalan-“yumalanmak, yuvarlanmak” 35v/14, 165r/1 KE; yumgaklan- “top hâline gelmek, yuvarlanmak” (DLT 20014: 988); krş. yumgaklak “yumalak, hayvan pisliği”, yumgaklı “yumru” (KTS, 2007, s. 329).

2.1.2. -anak

Taradığımız eserlerde sadece bir örneğine rastladığımız bu ekin birleşik bir ek olduğu barizdir. Ancak hangi eklerin birleşiminden oluştuğu konusunda kesin bir bilimiz yoktur. Tespit ettiğimiz örnekte, fiil kökünün anlamıyla ilişkili bir sıfat türetmiştir.

Korkmaz, bu ekin daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek “eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma” gibi görevlerde somut ve soyut isimler türeten bir ek olduğunu ve çok işlek olmadığını belirtmiştir: biçenek “otlak”, değnek (<EAT degenek), ekenek “mezra”, gelenek, görenek, sağanak, takanak; (yeni kelimeler olarak) düzenek “mekanizma”, geçenek “koridor”, itenek “piston”, kesenek “aidat”, olanak “imkân”, örtenek “bazı hayvanların vücudunu örten deri, tüy, kıl, organ örten zar”, seçenek “alternatif”, tutanak “zabıt” vb. (2009, s. 74).

Ergin, işlek olmayan eklerden biri olduğunu belirtmiş, fonksiyonu hakkında açıklama yapmamıştır: sağ-anak, boğ-anak, gör-enek, gel-enek, değ-enek (>değnek), yiğ-anak (>yiğınak) (2011, s. 196).

Banguoğlu, -anak ekinin birleşik bir ek olduğunu vurgulamış, öte yandan hangi eklerden mürekkep bir ek olduğunun çözümünün kolay olmadığını da belirtmiştir. Ekin, “mekân ve aygıt adları, yalın adlar ve çeşitli adlar, bazı sıfatlar” türettiğini de ilave etmiştir: ekenek, biçenek, kesenek, görenek, takanak, deynek <degenek, kapanak,

bakanak, örnek <örenek, sağanak, serpenek, ağanak, apanak, sığanak, gezenek, avanak vb. (2007, s. 235).

tartanaqçı “yağmacı” 349/10 NF.

<tart- anaq¹ +çı; <tart- “ekmek, almak; sunmak, vermek; sürmek; tartmak, ölçmek, getirmek; tahammül etmek” 96v/19, 216v/13, 226v/1... KE; 34/1, 215/14, 408/13... NF; 32, 1208, 3684... HŞ; 320/1 MM; tart- “ekmek, tartmak, ekip ıkarmak, uzatmak, germek, asılmak” (Caferoğlu, 2011, s. 227, DLT, 2014, s.858, KB III, s. 427, KTS, 2007, s. 264a).

2.1.3. -A

-A eki, fiilin hareketi sonucu oluşan soyut isimler türetir. ok işlek bir ek değildir.

Brockelmann, Orta Türke döneminde awuna ve eskine kelimelerinin bu ekle türemiş olduğunu göstermiştir (1954, s. 51).

Haceminoğlu, bu ekin ok az rastlanan bir ek olduğunu belirtir. Bu eke örnek olarak “awuna” kelimesini gösterir: awuna <avu-n-a “teselli eden, avutan” (2000, s. 39).

Ergin, ekin fonksiyonunu belirtmeden sadece iřlek olmadıđı bilgisini vermiřtir: eđlen-ce, dūřün-ce (2011, s. 198).

Korkmaz, -A ekinin dōnūřlü fiillerden bir hareketin sonucu olan soyut adlar türeten bir ek olduđunu ve bu ekle türemiř örneklerin fazla olmadıđını belirtir: dūřüne, eđlene, dirence “mukavemet”, öđrene, söylence “efsane”, umunca “umut” (2009, s. 76).

Banguođlu, -ce biiminde gösterdiği ekin kökeni hakkında yeterli bilgi olmadığını, dōnūřlü fiil tabanlarına eklendiğini, “yalın kılış adları” türettiğini ve işlek olmadığını açıklamıştır: dūřüne, eğlene, dinlene, öğrene, inana, yapına, dirence, umunca, söylence (2007, s. 225).

Taradığımız eserlerde -A ekiyle türemiş iki (2) örnek tespit ettik.

awuna “avutan, teselli eden, avunulan, avuntu, teselli” 58r/10, 50v/10 KE; 393, 3115 HŞ.

<avun- a; <avın- “teselli bulmak, avunmak” 2116, 4254 HŞ; avun- “avunmak, teselli bulmak” 142v/14, 91r/15, 184v/6, 5v/9 KE; krş. awın- “avunmak, alışmak” (KB III, s. 37), awın- “(bir şeyle, biriyle) avunmak, (bir şeye, birine) alışmak” (DLT, 2014, s. 564), avun- “bir şeyle meşgul olmak”, (ocuk iin) ağlamayı bırakmak” (KTS, 2007, s. 7a); krş. awunu “avunulan, avutan, alışılan” (KB III, s. 38), awınu “avunulan ve alışılan (şey); cariye” (DLT, 2014, s. 564).

Eğlene “eğlene, oyalayıcı şey” 53v/18V KE.

<eglen- e; <eglen- “oyalanmak, konaklamak, dinlenmek, durmak, kalmak, eğlenmek, bulunmak” 58r/14 KE; 47/6, 128/2, 291/6, 343/16, 176/9... NF; ilinü “gezinti, eğlene” (Caferoğlu, 2011, s. 92), eylendür- “eylendirmek, durdurmak” (KTS, 2007, s. 79a). Eski Uygurcadaki ilinü kelimesini ele alan Gülensoy, il- “asmak, eğilmek”

¹ Bu ekle yapılan isimler iin ayrıca Ergin (1989, s. 186), Banguoğlu (1998, s. 235) ve Korkmaz'ın (2003, s. 74) alışmalarına bakılabilir.

köküne gider ve <il- (i) nçü şeklinde bir etimoloji denemesi yapmıştır (2011: 323b). Clauson, aynı kelime için <ilin- “ilişmek, takılmak, asılmak, yapılmak” fiiline gider (1972, s. 149a). *Eglençe* ile *ilinçü* kelimeleri benzer anlamlara gelse de aynı kökten olma ihtimali zayıf durmaktadır.

2.1.4. -DU

Bu ek çok işlek olmayan, “fiilin gösterdiği hareketin sonucunu bildiren ve başka fiilerden kalıplaşma yoluyla değişik görevde isimler türeten bir ektir. Tespit ettiğimiz örneklerde genellikle dar-yuvarlak ünlülü olan ek, sadece bir örnekte (ödrüdi) düz ünlülüdür.

Eraslan, ekin nadir kullanılan fiilden isim yapma eklerinden biri olduğunu belirtir: ögdi (<ög-di) “övgü”, üdründü (<üdrün-dü) “ayrılma”, yirinti (<yirin-ti) “kızma, azarlama”. (2012, s. 105).

Bilgen, DLT’de sıfatlar, soyut ve somut isimler yapan ekle türemiş örnekleri göstermiştir: boğundı “hayvan mesânesi” <boğun- “boğulmak”, kömüdi “gömülmüş (nesne)” <kömün- “gömülmek”, kazındı “kazılmış” <kazın- “kazılmak”, kırındı “kırıntı” <kırın- “kırılmak”, süründü “sürülen (kişi)” <sürün- “sürülmek”; (soyut somut adlarda) egdü “ucu kanca şeklindeki bıçak” <eg-, suktu “sucuk” <suk- “sokmak”, tamdu “alevli ateş” <*tam- “yanmak”, umdu “dilek, istek” <um-, yartu “yonga, talaş” <yar- (1989, s. 38-39).

Erdal, Eski Türkçede bu kökle türemiş bazı kelimeleri göstermiştir: tamtu “büyük ateş, alev”, kötü “çatı”, ületü “ipek mendil”, yartu “tahta kıymığı”, yerinti “iğrenç, tiksindirici şey” vb. (1991, s. 332-334).

Brockelmann, Orta Türkçe döneminde egdü, çuldu, sındı, yamdu, yoğdu kelimelerinin bu ekle türediğini belirtmiştir (1954, s. 99).

Nalbant, DLT’de bu ekin “bir şeyin artığı ve ism-i meful anlamına gelen sıfatlar” yaptığını belirtmiş ve Bilgen’de geçen örnekleri göstermiştir (2008, s. 118).

Haceminoğlu, ekin çok işlek olmayan ve fiil ismi yapan bir ek olduğunu belirtir: akındı “akan, akmış”, ekindi “ekilen”, itindi “yapılmış”, ödrüdi “seçilmiş”, ögdi “övme, alkış, medh”, ögüdi “övülen kişi”, sürüdi “sürünen” umdu “dilek, istek” (1996, s. 164).

Karamanoğlu, tarihî Kıpçak Türkçesinde geçen ekle ilgili açıklama yapmadan şu örnekleri göstermiştir: karaldu ‘karaltı’, övdü ‘medih, övgü’, sındı ‘makas’, yuyundu ‘kirli su’ (1994, s. 36).

Eckmann (2009, s. 53) ve Argunşah (2013, s. 109) Çağataycada bu ekin yağ-du ~ yağ-tu “ışık, şule, aydınlık” kelimesinde var olduğunu göstermişlerdir.

Ergin, -tI, -tU biçiminde gösterdiği ekin “yapan, olan veya yapılan” çeşitli şeyleri ifade eden isimler türettiğini; işlek bir ek olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, -DI, -DU sıfat-fiil eklerinin kalıplaşarak bazı kalıcı isimler türettiğini belirtmiştir: şıpsev-di, külbas-tı, beğen-di (yemek ismi) (2011, s. 199).

Korkmaz, -tI, -tU; -(I)ntI, -(U)ntU ekini ayrı; kalıplaşarak isimler türetmiş olan -DI, -DU ekini ayrı değerlendirmiştir. Ona göre, -tI, -tU; -(I)ntI, -(U)ntU eki, -n-, -l- ve +r-

ekleri ile kurulan geçişsiz fiil gövdelerine gelir ve çok işlektir. -DI, -DU eki ise geçmiş zaman ekinin kalıplaşmasıyla yapım eki hüviyetine bürünmüş bir ektir (2009, s. 172).

Banguoğlu, bu ekin birleşik bir ek olduğunu (-it-i “fiilden isim üzerine iyelik eki”), bir sıfat fiil eki olmadığını, bununla birlikte ekin yüklemce kullanımından gelen isimleşmiş kelimelerin türediğini ifade etmiştir: bastı, türedi, buyurdu gibi (2007, s. 225-226).

Taradığımız eserlerde bu ekle türemiş beş (5) örnek tespit ettik. Bu örneklerin birinde somut isim (sındu), birinde sıfat (ödründi), üçünde fiilin gösterdiği hareketin sonucu gerçekleşen isimler (ögdü, yahtu, yürtü) türemiştir.

ögdü “övgü” 37/9 NF; 4/1 MM.

<ög- dü; <ög- “övmek, hamdetmek, methetmek” (DLT, 2014, s. 784, KB III, s. 353), öğ- ~ öv- ~ ök- “övmek, methetmek” (KTS, 2007, s. 209a) < ilg-; krş. ögdü ~ ögdi “övmek, medih, sena, takdir” (Caferoğlu, 2011, s. 147), ögdi “övgü” (DLT, 2014, s. 784), ögdi “alkış, sena” (KB III, s. 353).

sındu “makas” 181v/19 KE; 66/13 NF.

<sın-du; <sın- “kırılmak” (DLT, 2014, s. 819), sın- “kırılmak, parçalanmak, bozulmak, incinmek” (Caferoğlu, 2011, s. 204, KB III, s. 396); krş. sındu “Oğuzca makas” (DLT, 2014, s. 820), sındı ~ sındu “makas” (KTS, 2007, s. 235a). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 1969, s. 417b, Clauson, 1972, s. 836b, Eren, 1999, s. 364b, Gülensoy, 2011, s. 768b, Nişanyan, NS/k=sındı).

üdründi “seçkin, seçilmiş” ~ üdüründi 90/12 NF.

<üdür- “seçmek; dağıtmak” (DLT, 2014, s. 929, KB B 7, B 39, 55); krş. üdrül- “iyisi seçmek, ayrılmak”, üdrüş- “seçmede yarışmak veya beraber seçmek”; üdründi “seçilmiş şey”, üdrüm “nesnelerin seçilmiş olanı”, üdürgen “her zaman seçen (adam)” (DLT, 2014, s. 929), üdründü “seçilmiş” (KB A6, A7, 2598). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 1969, s. 368b, Clauson, 1972, s. 70b, Dankoff, 1985, s. 58, Bilgen, 1989, s. 73, Erdal, 1991, s. 339, Taş, 2009, s. 161).

yahtu “parlaklık” 3663, 4661 HŞ.

<yağ- <yak- tu; <yak- “yakmak” 60v/3, 143r/15, 173v/18... KE; 473, 1737, 4727 HŞ; 42/12 NF; yak- “yakmak, sürmek” (Caferoğlu, 2011 280, DLT 2014, s. 943, KTS, 2007, s. 307a) <*yā- “yanmak, ışımak, yakmak” (Räsänen, 1969, s. 178a, Clauson, 1972, s. 897a, Özkan, 2003, s. 159²).

yürtü “delik” ~ yürdü 29r/9³, 30v/8, 121r/21 KE.

² Özkan, Türkçenin bütün dönemlerinde *ya- kökünden türemiş kelimeleri toplayıp bu kelimelerin *ya- köküyle bağlantılarını delillerle açıklamış olduğu makalesinde; *yahtu* kelimesi için şu bilgileri vermiştir: yağdu/yaxdu: “aydınlık; nur; ziya, ruşenlik” (Zajaczkowski 1961:64) Sevortyan-Levitskaya 1989: 82; Şeyh Süleyman 1298: 295); yaktu: “nur, ziya, aydınlık, ruşenayî”, yaxtı (Şeyh Süleyman 1298: 296).

³ Bu kelime Ata okumasında (Ata 1997: 121r/21) *yurdu* (yurdusındın) şeklinde okunmuş ve Dizin’e de bu şekilde alınmıştır. Çalışmamızda, bu kelimenin anlamından, imlasından ve *yürtü* biçiminin metinde geçmesinden hareketle, *yürdü* biçiminde değerlendirdik.

<*yir- tü/dü; <*yır- <*yir- <*yar- (Clouston, 1972, s. 958b); krş. yiriş- “(nesne) ayrılmaya yüz tutarak gevşemek” (DLT, 2014, s. 978); krş. urt “iğne deliği” (DLT, 2014, s. 923). Räsänen, kelimenin Çağataycada yurdu “delik, açıklık, göz”, Osmanlı sahasında yürdü “iğne deliği, iğne gözü” biçiminde kullanıldığını belirtir (1969, s. 211a). Eren, yurdu “iğne deliği” olarak verdiği kelimenin TT. Ağızlarında yurda, yurdu olarak geçtiğini; Çuvaşçasa şarta “delik göz”, yëp şarta “iğne deliği” biçiminde yaşadığını, ayrıca üt “iğne gözü” biçiminde Altayca, Şorca ve Tuvacada yaşadığını söylemiştir. DLT’deki urt biçiminin başındaki /y-/nin düşmüş olduğunu bilgisini de ilave etmiştir (1999, s. 460b).

2.1.5. -duk, -duruk, -dağ

Bir zamanlar geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyken kalıplaşarak yapım eki hüviyeti kazanmış olan -dUk eki, Eski Türkçe ve Harezmi Türkçesinde hep yuvarlak ünlüdür. Çok işlek bir ek değildir.

Tekin, “geçmiş zaman eylem sıfatı” olarak tanımladığı ekle türemiş örnekleri şu şekilde göstermiştir: bardok “varılan, gidilen” <bar- “gitmek, varmak”, tegdok “çatışma, savaş” <teg- “saldırmak, hücum etmek”, yañdok “bozguna uğrayanlar” <yañ- “(düşmanı) yaymak, dağıtmak, bozguna uğratmak” (2016, s. 86).

Gabain, -duğ, -dük, -tuğ, -tük biçiminde gösterdiği ekin sıfat türettiğini ve sıklıkla kullanıldığını belirtmiştir: umduğ “ümit” (-um, -un “ummak, ümit etmek”, dönüşlü fiil), kōnduğ “yerleşme” (kōn- “yerleşmek”), kösedük “istek” (küse- “istemek”). (2007, s. 51).

Şinasi Tekin, isim-fiiller bölümünde ele aldığı ekin, umduğ 'umut', kōnduğ 'ikamet', ertük teg 'olduğu gibi' örneklerinde kalıcı isimler yaptığını göstermiştir (1992, s. 86).

Bilgen, DLT’de ekle türetilmiş şu örnekleri vermiştir: ağduğ “değişik (şey)” <ağ- “değişmek”, bulmaduğ “bulunmamış (şey)”, <*bulma-; barduğ (i) “gidiş (i)” <bar-, keldük (i) “geliş (i)” <kel- (1989, s. 39).

Korkmaz, -Dik /-DUK ekinin kendisindeki zaman gösterme işlevinin aşınıp yitirilmesiyle sıfatlıktan kurtularak bazı adlaşmış örnekler vermiş olduğunu belirtmiştir: bildik, doğurduk “piç”, güvendik “sırt verilen, güvenilen kimse”, sündük “miskin”, sidik “idrar” (<siğ-dük), tanıdık vb. (2009, s. 77).

Ergin, bu ekin bil-dik, tanı-dık “ahbap” gibi örneklerde kalıcı isimler türettiğini göstermiştir (2011, s. 199).

Taradığımız eserlerde bu ekle türemiş üç (3) kelime tespit ettik.

basılduruğ “direk” 3r/19 KE.

<basıl- duruk; basıl- “basılmak, itilmek; yok edilmek, etkisiz hâle getirilmek” 174/13, 175/10, 238/15 NF; basıl- “basılmak” (KB III, s. 61).

sıduğ “kırık” 118v/18 KE.

<*sı- duğ; <sı- “kırmak, parçalamak, mahvetmek, ortadan kaldırmak” 11v/4, 60v/18, 140v/7...KE; 4658 HŞ; 160/4 MM; s□ ~ sı- “kırmak” (DLT, 2014, s. 816, KB III, s. 395).

yandağ “kudret helvası” ~ yandağ (şekeri) 118v/9, 210r/19 KE.

<yan- dağ (~ duğ); <yan- “yanmak, yakmak”; yāndağ “deve dikenini” Trkm., Osm. yandık “deve dikenini”; krş. yandağ çeker “kudret helvası”, yandağ tiken “deve dikenini” (DLT, 2014, s. 948), yandağ “diken” (KTS, 2007, s. 310). Räsänen, kelimenin <yan- “yakmak, yanmak” fiilinden türettiğini belirtmiştir (1969, s. 185a). Clauson, kelimenin ilk anlamı ve etimolojisinin belirsiz; bunun yanında -dAk ekinin varlığının güçlü bir şekilde belirgin olduğunu ifade eder (1972, s. 947a). Gülensoy, TT’nde yandık biçimindeki kelimeyi <yan-dı+ğ şeklinde tahlil etmiştir (2011, s. 1055).

2.1.6. -ey

Taradığımız eserlerde sadece bir örnekte tespit ettiğimiz bu ekin varlığından emin değiliz. Fakat ker- fiiliyle kerey kelimesinin anlamsal bağı, bizi böyle bir ekin varlığı konusunda cesaretlendirmiştir.

*kerey*⁴ “ustura” 383/1/6/7 NF.

<ker- ey; <ker- “(yol) kesmek, yolu gözetlemek; germek, yaymak” (DLT 2014, s. 704), Kerey “özel bir ad”⁵ (Caferoğlu, 2011, s. 106), kerey “ustura” (DLT, 2014, s. 704, KTS, 2007, s. 139b). Clauson, kelimenin muhtemelen bir Hint-Avrupa dilinden ödünçlendiğini düşünmektedir (1972, s. 748a).

2.1.7. -GAÇ

Gabain, bu ekin genellikle alet ismi yaptığını belirtmiştir: açkaç “anahtar” (aç- “açmak”), kıskaç “kıskaç, kerpeten, küçük boyunduruk” (kıs- “kısmak”) (2007, s. 52).

Eraslan, -GAÇ ekinin alet isimleri teşkil eden bir fiilden isim yapma eki olduğunu ifade etmiş; Şinasi Tekin’in “ekin yapısı belli değildir” ifadesini de aktarmıştır: açkaç (<aç-kaç) “anahtar”, kıskaç (<kıs-kaç) “kıskaç, kerpeten, boyunduruk” (2012, s. 105).

Nalbant, DLT’de bu ekle yapılan iki isim tespit etmiş, ekin alet ismi yaptığını da eklemiştir: kışgaç “kısgaç, kerpeten”, taw-ğaç “susam çiçeğinin yaprağına benzer yaprakları bulunan bir ağaç” (2008, s. 122-123).

Karamanlıoğlu, tarihî Kıpçak Türkçesinde bu ekle yapılan örnekleri göstermiştir: ağıngaç ~ ağınguç ~ ağıngıç ‘merdiven’, kışgaç ~ kıskaç ‘kıskaç’ (~yengeç), olturğaç ~ olturğuç ‘oturulacak yer, sıra, koltuk’, tepkeç ~ tepküç ~ depküç ‘mahmuz’, açkuç ~ açkıç ‘anahtar’, bıçkuç ‘terzi makası’, yülügüç ~ yülüngüç ‘traş bıçağı’, baskıç ‘pabuç’, kaşkıç ‘kazma’, yapkıç ‘kapak, örtü’ (1994, s. 37).

Korkmaz, ekin fiil kök ve gövdelerinden isim ve sıfatlar türettiğini; isim olarak çeşitli araç gereç adları (atlangaç “çayı geçerken atlamak için aralıklı olarak konan taşlar”, burgaç “anfor, girdap”, çevirgeç “şalter”, dayangaç “kısa dayanma değneği”, kıskaç (<kışgaç) vb.), sıfat olarak eklendiği fiillerdeki anlamla ilgili huy ve tabiat bildiren bazı sıfatları (alındağaç “alındağ”, iğrengeç “iğrenen”, eringeç “erinir tabiatlı”, utangaç, üşengeç gibi) türetmiş olduğunu açıklamıştır (2009, s. 79).

Banguoğlu, ekin genellikle “aygıt adları” olan türetmeler yaptığını ifade etmiştir: kıskaç, süzgeç, tepgeç, burgaç vb. Bu ekin berkitme sıfatları yaptığını bilgisini de ilave etmiştir: yüzgeç, utangaç, üşengeç, iğrengeç, eringeç, > erincek gibi (2007, s. 239).

⁴ Kelimenin yapısında -ey ekinin varlığı muhtemeldir.

⁵ “ustura, bıçak” anlamında muhtemelen erkeklere verilen bir addır.

Ergin, eski dönemlerden beri bilinen fakat işlek olmayan bu ekin -ğıç, -giç, -ğuç, -güç ekinin bir eşi olduğunu ifade etmiştir: süz-geç, yüz-geç “yüzme”, kıs-kaç gibi (2011, s. 190).

Taradığımız eserlerde bu ekle türemiş bir örnek tespit ettik.

yengeç “yengeç” 1809 HŞ.

<yenç- geç; <yenç- “ezmek; çiğnemek; bir şeyi ısırıp parçalarını birbirine katmak” (DLT 2014, s. 966), yenç- “koparmak, ısırarak, yere vurup ayağıyla ezmek” (KB III, s. 535, KTS, 2007, s. 318b); krş. yengeç “Oğuz lehçesinde yengeç” (DLT, 2014, s. 967), yengeç ~ ilengiç ~ tengeç ~ yenkeş “yengeç” (KTS, 2007, s. 319a), lengeç (<yengeç) “yengeç” (Çağ.). Räsänen, kelimenin Fransızca <langousta “yengeç” <Lat. locusta “yengeç” kelimesinden alıntı olduğunu belirtmiştir (1969, s. 197a). Clauson, kelime için muhtemelen alıntıdır, demiş; Fransızca langouste kelimesini ise alıntı yapılan kelime olarak göstermiştir (1972, s. 950a). Gülensoy, kelimenin etimolojisini <yenç- geç olarak göstermiştir. Bizce Räsänen ve Clauson’un yengeç kelimesinin alıntı olduğuna dair görüşleri zaman ve mekân bakımından çok uzak bir etimolojidir.

2.1.8. -gır

Taradığımız eserlerde sadece bir örnekte bu ekle yapılmış hayvan ismi tespit ettik. Taş, KB’de ağır “aygır” isminin -ğır ekiyle yapıldığını göstermiş, hatta Erdal’ın (1991, s. 390) böyle bir ekin ET’de bulunmadığını düşündüğü bilgisini de aktarmıştır (2009, s. 126).

aygır “aygır, at” 115v/19, 142v/20, 239v/18... KE.

<*ad- ğır; *ağır <*adı- “ayırarak”; iyir “aygır” (Çuv.), atır “aygır” (Yak.) <*dığır <*adı-ğır “(doğurmak için sürüden) ayrılmış (olan aygır)” (Tekin, 2003h, s. 359, Taş, 2009, s. 126). Sevortyan, ad- ~ ay- ~ az- “cinsel duyguları artmak, aşmak; çiftleşmek” -kır/ -ğır gibi bir etimoloji göstermiştir (Sevortyan, 1974, s. 108). Clauson herhangi bir kök göstermez (1972, s. 47b). Gülensoy da kök göstermez (2011, s. 93a). Eren, aygır kelimesinin etimolojisi için çok geniş bilgiler verir ama kendisi kesin bir kök göstermez (1999, s. 27).

2.1.9. -gUç

Bu ek, alet isimleri yapan, nadir kullanılan bir ektir.

Erdal, alet ismi yapan bu ekin Eski Türkçedeki bazı örneklerini göstermiştir: ağınguç “basamak”, bıçguç “makas”, olturğuç “iskele, sandalye”, sarağuç “kadın yaşmağı, örtüsü”, tövgüç “havan, tokmak”, yülüğüç “ustura” (1991, s. 357-359).

Bilgen, DLT’de -GUç ekinin aygıt isimleri ve pekiştirme sıfatları yaptığını göstermiştir: arguç “yalancı” <ar- “aldatmak”, bıçguç “makas” <bıç- “kesmek”, tutguç “kahvaltı” <tut-, örgüç “örülmüş saç” <ör-, tiküç “pastacının süs için kullandığı iğne” <*tik-güç <tik-, yoğurguç “merdane” <yoğur- (1989, s. 56).

Nalbant, bu ekin DLT’te alet adları, berkitme sıfatları ve bazı örneklerde bir tavır bildirmek için de kullanılmış olduğunu, çok işlek bir ek olmadığını ifade eder (2008, s. 126).

Karamanlıoğlu, tarihî Kıpçak Türkçesinde ekle yapılmış örnek kelimeleri sıralamış, herhangi bir açıklama yapmamıştır: ağınğaç ~ ağınğuş ~ ağınğış ‘merdiven’, olturğaç ~ olturğuş ‘oturulacak yer, sıra, koltuk’, açğuş ~ açğış ‘anahtar’, bıçğuş ‘terzi makası’ vb. (1994, s. 37).

Eckmann, bu ekin Çağatay Türkçesinde alet isimleri yaptığını belirtmiştir: çatlağuş “sakız” (çatla- “çatlamak”, örgüş “atın yelesini örmek için kullanılan tarak” (ör- “örmek”), sarağuş “sarık” (sar- “sarmak”), süzgüş “süzgeç, temizleyici” (siz- “süzmek”), titeğüş “başlık, sorguş” (titre- “titremek”), yarguş-a “el mili” (yar- “kabaca çakmak, yarmak”), yelpigüş “yelpaze” (yelpi- “yelpazelemek”) (2009, s. 49).

Korkmaz, ekin işlek olmadığını, işlev bakımından fiilin gösterdiği işi yapanı veya yapılan işten etkileneni gösteren adlar türettiğini izah etmiştir: atlangış “dere ortasına konan atlama taşı”, başlangış, bilgış, dalgış, dürtlenğış “hayvan dürtmeye yarayan kısa üvendir”, hörgüş, patlangış “patlayan çocuk oyuncağı”, pırlangış “öterek dönen fırıldak”, sorguş, yargış (yeni kelime) gibi (2009, s. 80).

Ergin, ekin Türkçede eskiden beri görülen, fakat işlek olmayan bir ek olduğunu; yapan, olan veya yapılan nesnelere karşılıyan isimler yaptığını açıklar: dal-ğış, başlan-ğış, bil-ğış, süz-güş gibi (2011, s. 190).

Taradığımız eserlerde bu ekle türemiş iki kelime tespit ettik. Bu örneklerde ekin alet ismi türettiğini gördük.

açğuş “anahtar, kilit” 130, 3186 HŞ.

<aç- güş; <aç- “açmak; (oruç) açmak; izah etmek, açıklamak” 11r/18, 194r/2, 217v/13... KE; 114, 1155, 4587...HŞ.

örgüş “hörgüş” 162/12 NF.

<ör- güş; <ör- “yükselmek; belirlemek, oluşmak” (DLT, 2014, s. 789) <İr- “yükselmek; belirlemek, çıkmak” (Tekin, 1975, s. 268); krş. örkü “hörgüş” (DLT, 2014, s. 789), örgüş ~ örgeç ~ örkeç ~ örkeş ~ örküş “hörgüş” (KTS, 2007, s. 211b), örki “yüce, yüksek, âli” (Caferoğlu, 2011, s. 152); öri “yüksek vakur” (<ör-i), örü “yukarı, dik” (<ör-ü) (Caferoğlu, 2011, s. 152, 153), öre “ayakta dik durmak anlamını bildirir; öre tur-, öre turguz- gibi” (KTS, 2007, s. 211b). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 169, s. 375a, Clauson, 1972, s. 223b, Sevortyan, 1974, s. 548, Eren, 1999, s. 180b, Gülensoy, 2011, s. 669, Nişanyan, (NS/k=hörgüş).

2.1.10. -gut

Ekin -gU fiilden isim yapma eki ve +t çokluk ekinden oluştuğu anlaşılmaktadır. -gut ekinin genel Türkçede çok yaygın kullanım alanı yoktur. Taradığımız eserlerde bu ekle türemiş iki kelime tespit ettik. Bu ek, kızğut kelimesinde kökle ilişkili soyut isim, urağut kelimesinde ise somut isim türetmiştir:

kızğut “ceza, işkence” 117r/13 KE.

<kız- güt; <kız- “ateşte ısıtmak, kızdırmak, sinirlendirmek; ateşlenmek, hararetlenmek” (KTS, 2007, s. 147a), kız- “kızarmak; gülmek” (KB III, s. 254); krş. kızğut “cefa, eziyet, zahmet, zorlama, ıztırıp” (Caferoğlu, 2011, s. 178), kızğut “ibret

olsun diye cezalandırılıp rezil edilen" (DLT, 2014, s. 718). Kelimenin etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 681b).

urağut "kadın" 121v/15, 134r/11, 199v/21... KE.

<ur +a- ğut; <ur "tohum" (KTS, 2007, s. 293), ül "temel, dip, kök" (Tekin, 1975, s. 261); <*ura- "döllemek, döl yaymak, doğurmak"; krş. urağut "kadın" (KTS 2007, s. 293b). Räsänen, ilk biçimlerinin urağut, urawut, uraut olduğu kelimenin farklı dönemlerdeki durumunu tespit etmiş ama köken göstermemiştir (1969, s. 515b). Clauson, sınırlı bir dönemde kullanılan (genellikle ewçi kullanılmış) ve genel anlamda "dişi" demek olan kelime morfolojik olarak -ğut ekinin varlığından bahsedebiliriz, der (1972, s. 218a). Kelime hakkında makale kaleme alan Nurhan Güler; uragut kelimesinin ur- "su vb. dökmek, saçmak, (mec.) döl serpmek, tohum saçmak" fiiline -A- fiilden fiil ve -gU fiilden isim yapım eki ile çokluk işlevini kaybetmiş, genellikle sosyal statü bildiren kelimelerin yapısında görülen +t eki getirilip "döl serpilene, soyu devam ettiren, kadın" anlamını karşılayan bir kelime türetildiğini (<ur-a-gu+t) ileri sürmüştür (Güner, 2013, s. 2659-2669).

2.1.11. -lan

Özellikle hayvan adlarında geçen -lan ekinin taradığımız eserlerde üç kelime türettiğini tespit ettik. Bu kelimelerden ikisinde (arşlan, kaplan) yabancı hayvan adı, birinde ise (bağlan) yeni doğmuş semiz kuzu" anlamında evcil hayvan adı türetmiştir.

Nalbant, bu ekin hayvan isimleri türeten bir ek olduğunu ve DLT'de de hayvan isimleri türetmek için kullanıldığını belirtmiştir, arşlan "arşlan", burslan "erkek adlarından. Arşlan burslan diye iki sözcük bir arada kullanılır", yılan "yılan" (2008, s. 96).

Taş, KB'de geçen arşlan ve kaplan kelimesinin -lan ekiyle türetildiği görüşündedir (2009, s. 146-147).

Eker, özellikle yırtıcı veya yabancı hayvan adlarında görülen bir ek olduğunu, kökeni konusunda Türkologlar arasında farklı görüşler ileri sürüldüğünü ifade eder. Bu görüşler arasında Çince'den ödünçleme olduğu görüşünün en yaygın olduğunu da belirtir: sırtlan, arşlan, kaplan, yılan vb. (2010, s. 320).

arşlan "arşlan; arşlan burcu, burc-ı esed" 4r/9, 25r/3, 25v/4, 32r/7, 110r/17... KE; 15/13, 343/17, 344/6, 351/7...NF; 301, 1839, 2923, 4693...HŞ.

<*ars- lan; *ars- <*az- "yoldan sapmak, deli gibi sağa sola koşmak" (DS, 1969, s. 72a). kaplan kelimesinde de aynı ek vardır: kap- "kapmak" -lan. /z/ ~ /rs/ değişimi için krş. tirsgek "elin dirseği" (DLT 2014, s. 884) ~ borsmuğ ~ borsuğ "kaba ete benzer küçük bir hayvan (Meles), porsuk" (DLT 2014, s. 549), burslan "porsuk" ~ ET boz "gri, boz" (Erdal, 200, s. 85, Taş, 2009, s. 146-147); krş. arşlan "arşlan" (DLT, 2014, s. 557, KB III, s. 24), arşlan ~ arşlan ~ arşlan ~ arşlan (KTS, 2007, s. 12a). Kelimenin farklı etimoloji denemeleri için bk: <ars +lan (Räsänen, 1969, s. 104), <as+lan ~ arıs +lan (Clauson, 1972, s. 238a), <arsil +an (Sevortyan, 1974, s. 173-175), <*a(r)s +lan (Gülensoy, 2011, s. 82b). Diğer etimolojilerin geniş izahı için bk. (Eren, 1999, s. 20b).

bağlan "yeni doğmuş, semiz kuzu" 68v/3/9 KE; 1641 HŞ.

<bağ- lan; <bak- “bakmak” (DLT, 2014, s. 570, KB III, s. 53), bağ- ~ bağ- “bakmak” (KTS, 2007, s. 22a), Clauson, bir grup hayvan adlarında olan -lan ekinin bu isimde de olabileceğini belirtir (1972, s. 314b); bağlan “(kuzu vb. hayvanlar için) taze ve semiz” (DLT, 2014, s. 571).

kaplan “kaplan” 137r/10, 175r/10, 224v/3... KE.

<kap- lan; <kap- “kapmak, çalmak” (DLT 2014, s. 683), kap- “tutmak” (KB III, s. 221), kap- ~ kab- “kapmak, almak”, kaplan ~ kabılan ~ kablan ~ kaflan ~ koplana “kaplan, panter” (KTS, 2007, s. 126a). Kelimenin etimolojisi için bk. (Erdal 2004, s. 85, Taş 2009, s. 146-147, Gülensoy, 2011, s. 461a, NS/k=kaplan).

2.1.12. -mAç

-mAç eki, genellikle yemek isimleri, bazen de yapılan işi veya işten etkilenen nesneyi anlatan kelimeler türetir. İşlek bir ek değildir.

Bilgen, DLT’de bu ekin yemek isimleri yaptığını tespit etmiştir: kağurmaç “kavrulmuş buğday” <kağur-, kömeç “küle gömülerek pişirilen çörek” <köm-, tutmaç “Türklerin tanınmış yemeği” <tut- (1989, s. 68).

A. B. Ercilasun ise, “-maç/-meç Eki Üzerine” adlı makalesinde bu ekin -ma/ -me fiilden isim yapma eki ile aş sözcüğünün ünlü birleşmesi sonucu bir ek hâlinde kaynaşmasından ortaya çıktığını savunur. Ercilasun, yazısının devamında, verdiği örneklerden de hareketle fiillerden-isim yapan -maç ekinin etimolojik olarak iki kaynağa dayandığını bunlardan -ma + aş şeklinden gelişen -maç ekinin sadece yemek adları türetmek için kullanıldığını, -maca’dan gelişen -baç ve -maç eklerinin ise yapılan işi veya işten etkilenen nesneyi anlattığını ifade etmiştir (1975, s. 83-88).

Karamanlıoğlu, -mAç ekiyle türetilmiş örnekleri vermiştir: bulgamaç ~ bulamaç ‘bulamaç’, tutmaç ‘et sulu hamur çorbası’ (1994, s. 42).

Argunşah, -mAç (<-mA+aş) biçiminde gösterdiği ekin yemek isimlerinde kullanıldığını göstermiştir: bula-maç “unla yapılmış bir yemek, bulamaç”, kavur-maç “et, buğday vb. kavrulmuş yiyecek”, tut-maç “un aş, bulama aş” (2013, s. 109).

Eckmann, -maç / -meç ekinin yiyecek isimleri yaptığını göstermiştir: bulmaç “bulmaç; bir çeşit un çorbası” (bula- “bulmak, karıştırmak”), kavurmaç “kaye, tel şehriye” (2009, s. 51).

-mAç: -mAç eki az işlek eklerdendir. Bu ekle kurulmuş olan sözlerde, ekin birbiriyle denkleştirilemeyen farklı görevlerde kullanıldığı görülüyor. Bu nedenle, bazı ses kaynaşma ve değişmelerinin ortaya koyduğu tek -mAç biçimi, kökence bir ayırımdan geçirilmek durumundadır. Böyle bir ayırım eki, kök ögesindeki ortaklığa rağmen, buna eklenen öteki iki ayrı ögenin gelişmesine bağlamaktadır:

Korkmaz, yaptığı türetmeler bakımından iki farklı -mAç eki olduğunu; bunlardan birincisinin -mAçA> -mAç kısaltmasıyla; ikincisinin -ma ekinin aş ismiyle oluşturduğu sıfat tamlamasına dayandığını açıklamıştır (2009, s. 94-95).

Ergin, ekin işlek olmadığını belirtip şu örnekleri vermiştir: bula-maç, bazla-maç, kıy-maç “çapraz, şaşı”, yırt-maç, çığırt-maç (2011, s. 197).

Taradığımız eserlerde -maç ekiyle yapılmış bir kelime tespit ettik. Bu ek kömeç örneğinde yemek ismi türetmiştir.

kömeç “külde pişirilen çörek” 14r/11, 14r/6/7 KE.

<köm- meç⁶ ; <köm- “ekmeği pişirmek için küle gömmek” (DLT,, 2014, s. 736, KB III, s. 275, KTS, 2007, s. 157b); krş. kömeç “küle gömülerek yapılan yuvarlak ekmek” (DLT, 2014, s. 737). Clauson, <köm- meç (1972, s. 722a), Gülensoy, <köm-me aş (2011, s. 380a), Bilgen <köm-meç (1989, s. 68).

2.1.13. -mAn

Çok işlek olmayan bu ek, genellikle süreklilik ifadeli isimler türetir.

Tekin, Orhun Türkçesinde -mAn ekiyle türemiş bir örnek tespit etmiştir: tuman “duman, sis” <tu- “kapanmak” (2016, s. 89).

Erdal’a göre -mAn eki Eski Türkçede kömen “büyücülük”, tegirmen “değirmen”, tuman “duman, sis”, yulman “yıkıcı, tahrip edici”, sıkman “üzüm ezme mevsimi”, ketmen “çapa”, sökmen “yiğit kişilere verilen unvan”, yaman “kötü” (yaw-man) kelimelerini türetmiştir (1991, s. 387-388).

Eraslan, -mAn eki bahsinde Erdal’a atıfta bulunmuş ve onun verdiği birkaç örneği göstermiştir (2012, s. 107).

Bilgen, -mAn ekinin DLT’de soyut ve somut isimler yaptığını belirtmiş ve şu örnekleri vermiştir: batman “ağırlık” <*bat-, sıkman “üzüm sıkma zamanı” <sık-, sökme “yiğitlere verilen unvan” <sök-; örtmen “çatı, dam” <ört-, tegirmen “değirmen” <tegir- (1989, s. 69).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde ekin fail isimleriyle alet isimleri türettiğini belirtmiştir: köç-men “göçmen, göçen”, tægir-men “değirmen” (2013, s. 109).

Korkmaz, -mAn ekinin geçişli, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden türetmeler yapan ve işlek olmayan bir ek olduğunu, çatı eki almış fiillere eklenmediğini, az da olsa “abartma ve süreklilik” işlevi taşıyan bir ek olduğunu ifade etmiştir: azman “insan irisi, çok gelişmiş”, kocaman (<koca-), şişman dalaşman “kötü huylu, kavgacı”, duman (<E.T tu-“engel olmak, tıkamak”), yaman vb. (2009, s. 97-98).

Ergin ekin işlek olmadığını belirtir: az-man, şiş-man, göç-men seç-men, say-man, öğret-men, deliş-men (2011, s. 197).

Taradığımız eserlerde -mAn ekiyle türemiş beş (5) kelime tespit ettik.

batman “batman, bir tür ağırlık ölçüsü” 23r/4, 41r/11, 63r/15, 92v/17, 107v/10... KE; 28/11/12/15, 97/7/8/12, 140/13/14, 292/13, 359/11, 163/7 NF; 1905 HŞ; 173/1, 198/2, 202/3 MM.

<bat- man; Clauson, batman “bir ağırlık ölçüsü birimi” kökünü bat- fiiline bağlar (1972, s. 305b) Gülensoy, <bat “bir tür takoz” +man gibi bir açıklama yapar (2011, s. 121a). Nişanyan, Orta Farsça patmān “ölçü birimi” sözüyle ilişkilendirir; krş. batman “batman, ağırlık ölçüsü” (DLT, 2014, s. 578, KTS, 2007, s. 25b).

⁶ Ekin yapısı için bk. Ahmet B. Ercilasun (1975), -maç / -meç Eki Üzerine, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XXI: 83-88.

*duman*⁷ “duman” 181v/20 KE.

<tū- man; tu- “(ağız vb. herhangi bir) delik kapatmak”, tuman “sis” (DLT 2014, s. 898), tu- “kapatmak, tıkamak, kaplamak”, tuman “duman, sis” (KB III, s. 465), tuman ~ tuman “duman, sis, karanlık” (KTS 2007, s. 283b). Kelimeyle ilgili etimolojiler için bk. (Brockelmann, 1954, s. 127, Räsänen, 1957, s. 135, Clauson, 1972, s. 507a, Bilgen, 1989, s. 69, Erdal, 1991, s. 387, Tekin, 2000a, s. 93, Taş, 2009, s. 155, Gülensoy, 2011, s. 307a).

teğirmen “değirmen” 107v/10, 114v/3, 239r/20... KE; 159/12, 166/7, 331/6... NF; 1213, 1828, 4240... HŞ.

<*teğir- men; <*teğir-; krş. tavèr “yuvarlak” (Çuv.), tegere “yuvarlak, çevre” (Kaz.), tegir̄ ~ töğürüy “daire çizmek, etrafında dönmek” <teg- (Räsänen, 1969, s. 469b); teğirmen “değirmen” (Caferoğlu, 2011, s. 231, DLT 2014, s. 866), teğirmen ~ değirmen ~ teyirmen “değirmen” (KTS, 2007, s. 268a). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 1969, s. 469b, Clauson, 1972, s. 486b, Gülensoy, 2011, s. 272b, Nişanyan, NS/k=değirmen).

tuman “duman” 3222 HŞ.

<tu- man; <tu- “kapatmak, tıkamak, kaplamak, tutmak” (Caferoğlu 2011, s. 252, DLT 2014, s. 898, KB III, s. 465), tu- “tıkamak” (KTS 2007, s. 283a); krş. tuman “duman, sis, karanlık, zifiri karanlık” (Caferoğlu, 2011, s. 252, KB III, s. 466, KTS, 2007, s. 283b). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 1969, s. 496b⁸, Clauson, 1972, s. 507a⁹, Bilgen, 1989, s. 69, Erdal, 1991, s. 387, Tekin, 2000a, s. 93, Taş, 2009, s. 155, Gülensoy, 2011, s. 307a).

yaman “kötü, fena, yanlış, hata, haram, günahkâr, asi (kişi)” 1v/6, 89r/21, 167r/21... KE; 361, 3216, 4646... HŞ; 60/3, 254/11, 421/6... NF.

<yaw -man; <*yaw- kötüleşmek, bozulmak, zayıf düşmek; krş. yawız ~ yawuz “kötü, bozuk, zavallı, zayıf” (DLT, 2014, s. 961), yawlağ “ters huylu; Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kötü” (DLT, 2014, s. 960); Ek için bk. şiş-man “şişman”, talaş-man “kavgacı, geçimsiz, telaşlı (kişi)”, köç-men “göçer, göçmen”, ör-men “tümör veya deride görülen çıban vb. hastalık”; yaman “kötü, fena, korkunç” (Caferoğlu, 2011, s. 283), yaman “her şeyin kötüsü, kötü” (DLT, 2014, s. 947), yaman “kötü, fena” (KTS, 2007, s. 309a). Kelimenin etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 937a, Erdal, 1991, s. 388-389, Gülensoy, 2011, s. 1050b).

2.1.14. -mAs (<-mAz)

Aslında olumsuz sıfat-fiil eki olan -mAz eki, Harezmi Türkçesindeki taradığımız eserlerdeki iki örnekte kalıcı isimler yaptığını tespit ettik. Bu örneklerde ekin sonundaki /-z/ sesi /s/ ye dönüşmüştür.

Gabain, -maz, -mez biçiminde gösterdiği ekin “olumsuz isim yaptığını; isim olarak az, yüklem ismi ve sıfat olarak daha çok kullanıldığını ifade etmiştir (2007, s. 53).

⁷ Kelimedeki -man ekinin varlığına delil için Brockelmann (1954: 127), Tekin (2000a: 93) ve Taş (2009: 155) ürtmen “dam, çatı” (<ürt-men) örneğini göstermişlerdir.

⁸ Räsänen, soru işareti koyarak kökün <? tum “soğuk” olabileceğini belirtmiştir.

⁹ Clauson, kelime için bir kök göstermemiştir.

Argunşah, Çağatay Türkçesinde -mAs ekinin bir sıfat-fiil eki olduğunu, adlaşarak üzerine yapım ekleri de alabildiğini açıklamıştır (2013, s. 109).

Korkmaz, bu ekin -r, -Ar, -Ir / -Ur sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli olduğunu, her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ekin, eklendiği fiile süreklilik ve olumsuzluk anlamı katan geçici sıfatlar türettiğini ve adlar önünde sıfat olarak kullanıldığını ifade etmiştir: akıl ermez iş, bilinmez sır, bulunmaz değer vb.

Öte yandan Korkmaz, -mAz ekli geçici sıfatların önlerindeki adların atılmasıyla zamanla soyut nitelikli bazı kalıcı sıfat ve adların da oluştuğu bilgisini eklemiştir: açmaz “içinden zor çıkılan durum”, çıkmaz “çıkışı olmayan durum”, işbilmez “beceriksiz”, kuşkonmaz, taşınmaz, tükenmez, utanmaz, yaramaz gibi (2009, s. 98).

Ergin, bit-mez, tüken-mez (iş), çık-maz (sokak) gibi geçici isimlerle sol-maz, korkmaz, yıl-maz gibi şahıs isimlerini bu ekin türettiğini, olumsuzluk ifade eden bu ekin -mA- fiil yapma eki ile -z ekinden oluştuğunu ifade etmiştir (2011, s. 200).

ermes “değil, yok” 148r/4 KE; 2869 HŞ; 28/3, 78/4, 150/1...MM.

<ër- mes; èr- “ermek, erişmek; olmak” ~ ir- 24v/21, 110v/4, 234v/1, 10r/19, 159r/11... KE; 27/11, 149/16, 289/7, 351/17, 416/14...NF; 123, 1494, 2160... HŞ; 37/3, 321/2, 385/4... MM; krş. *ermes* ~ *ermez* (DLT, 2014, s. 641, KB III, s. 155)¹⁰.

umas “aciz, umutsuz, güçsüz, kudretsiz” 23v/11, 124r/7, 229v/17... KE.

<u-“muktedir olmak” 32, 2741 HŞ, <ü- “muktedir olmak” (Tekin 1975, s. 261); u- “muktedir olmak” 32, 2741 HŞ; u- “muktedir olmak” (KB III, s. 486, KTS 2007, s. 291a); krş. *üz* “mahir, usta; iyi, güzel, biçimli” (Tekin 1975, s. 261); krş. *uğan* “Allah, Kâdir” 29r/8, 69r/14, 151v/16... KE; 445, 1193, 4682... HŞ; *uğan* ~ *oğan* “Tanrı, Kadir Allah” (Caferoğlu, 2011, s. 263; KTS, 2007, s. 291b), *uğan* “iş yapmaya muktedir olan”, *uğan* Teñri “Kadir olan Allah” (DLT, 2014, s. 917), *uğan* “Kadir, Tanrı” (KB III, s. 489). Kelimenin etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 2a, Bilgen, 1989, s. 50, Erdal, 1991, s. 383, Taş, 2009, s. 124).

2.1.15. -mİş

Bu ek aslen geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler de türetmiştir.

Tekin, -mİş ekini “geçmiş zaman eylem sıfatı türeten ek” olarak tanımlamış ve şu örnekleri göstermiştir: *igidmiş* “beslemiş” <igid- “beslemek”, *kalmış* “(hayatta) kalanlar” <*kâl- “kalmak”, *tegmış* “erişme, varma” <teg- “erişmek, varmak” (2016, s. 89).

Gabain, -miş, -miş biçiminde gösterdiği ekin Eski Uygur Türkçesinin /n/ ağzında -maş, -meş biçiminde; nadiren de -muş, -müş şeklinde görüldüğünü; etken ve edilgen karakterli, zaman bakımından belirsiz isim fiil ve sık sık da yüklem ismi yaptığını ifade etmiştir. (2007, s. 53).

Bilgen, ekin DLT’de sıfat-fiiller yaptığını ifade edip şu örnekleri göstermiştir: *bititmiş* “yazılmış (şey)” <bitit-, *ırgamış* “sallanmış (şey)” <ırga- *közetmiş* “gözlenmiş (şey)” <közet-, *tawratmış* “acele ettirilmiş (kişi)” <tawrat- (1989, s. 69).

¹⁰ Bu dönemde *ermes* ~ *emes* henüz “yok, değil” anlamında değildir.

Haceminoğlu, Harezmi Türkçesinde az kullanılan ve bir isim-fiil (sıfat-fiil) eki olan bu ekin, burada isim yapan bir ek olarak kullanılmış ve isim teşkil etmiş olduğunu göstermiştir: keleş-miş “sözlü, nişanlı”, yi-miş¹¹ “meyve” (1997, s. 52).

Ergin, -mİş ekinin geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu; bazı durumlarda kalıplaşarak kalıcı isimler de türettiğini göstermiştir: dolmuş, yemiş gibi (2011, s. 199).

Banguoğlu, -mİş ekinin geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu, ilaveten kalıcı isimler de yaptığını ifade etmiştir: geçmiş, dolmuş, ermiş, okumuş, yaratılmış, Ödemiş (yer adı) gibi (2007, s. 272-273).

Korkmaz, gerçekte bir sıfat-fiil eki olan -mİş, -mUş ekinin, “yapılmış bitmiş” işleri gösteren sıfatlar türettiğini; bu sıfatların bir kısmında zaman gösterme işlevinin gittikçe zayıflayarak “kalıcı sıfatlar” hâline geldiklerini; bunun dışında kalıplaşma yoluyla yapım eki hüviyetine büründüğü örneklerin de mevcut olduğunu izah etmiştir (2009, s. 100).

Taradığımız eserlerde -muş sıfat fiil ekinin kalıplaşarak kalıcı isim yaptığı bir örnek tespit ettik.

turmuş “hayat, yaşam” 201r/3 KE.

<tur- mış; <tur- “durmak, bulunmak, beklemek; kalkmak; olmak, var olmak, yaşamak” 18v/9, 81r/17, 209r/2... KE; 36/7, 222/10, 436/9... NF; 887, 1018, 3998... HŞ; 131/2, 207/2, 288/4...MM; tur- “ayağa kalkmak; durmak (bir yerde kalmak; (sis vb.) kopmak; yükselmek” (DLT, 2014, s. 900, 901, KB III, s. 466).

2.1.16. -mUr

-mUr eki, işlek olmayan ve eklendiği fiillerle ilişkili çeşitli isimler türeten bir ektir.

Gabain, bu ekin şu kelimeleri türettiğini göstermiştir: yağmur “yağmur” (yağ- “yağmak”), almır “hırs, tamah” (al- “almak”), kömür “kömür” (<köy-mür, köy- “yanmak”). (2007, s. 53).

Eraslan, ekin işlek olmadığını belirtmiş ve şu örnekleri göstermiştir: almır (<al-mır) “hırs, tamah”, kömür (<*kö-mür) “kömür”, yağmur (<yağ-mur) “yağmur” (2012, s. 107).

Şinasi Tekin, ekin, fiilin neticesini bildirdiğini ve ek ünlüsünün asli olup olmadığı hususunda tereddüt bulunduğunu belirtmiştir: almır 'hırs' (al- 'almak'), yağmur 'yağmur' (yağ- “yağmak”) (1992, s. 85).

Erdal, Eski Türkçede bu ekle türemiş kelimelerin şunlar olduğunu belirtmiştir: yağmur “yağmur”, almır “hırs, tamah”, kömür “kömür”, tamur “damar”, yumur “bağırsak” (1991, s. 389).

Bilgen, DLT’de sadece bir örnekte ekin var olduğunu belirtmiştir: yağmur “yağmur” <yağ- (1989, s. 69).

Nalbant, Bilgen’den farklı bir örnek daha tespit etmiştir: tam-(m)ur “damar” (2008, s. 134).

¹¹ Biz bu kelimeyi <yem+(i)ş olarak tahlil ettik (bk. İİYE +ş eki).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekle yapılmış örnekleri göstermiştir: kö-mür (<köny-mür) “kömür”, tamur (<tam-mur) “damar”, yağ-mur “yağmur” (2013, s. 109).

Eckmann, sadece yağmur örneğini göstermiştir: yağmur (<yağmur) “yağmur” (yağ- “yağmak”) (2009, s. 51).

Hacieminoğlu, Harezmi Türkçesinde iki örneği göstermiştir: kö-mür “kömür”, yağ-mur “yağmur” (1997, s. 50).

Korkmaz, -mUr ekinin Türkiye Türkçesinde, yalnız geçişsiz tek heceli fiillerden türetilmiş yağmur <yağ-mur ve kömür <kö-mür sözlerinde yaşayan ölü bir ek olduğunu, damar (<tamar <*tam-mır) kelimesinin de bu ekle türemiş olabileceğini ifade etmiştir (2009, s. 101).

Ergin, ekin yağ-mur kelimesinde bu ekin yaşadığını belirtmiştir (2011, s. 198).

Taradığımız eserlerde bu ekle türemiş dört (4) kelime tespit ettik.

kömür “kömür” 175v/11 KE; 228, 1050, 3124 HŞ.

<*kö- mür; <*kö- <kön- “Argu lehçesinde yanmak” (DLT 2014, s. 737), kö- ~ köy- “yanmak, kavrulmak” (Gabain, 1988, s. 283b); kömür “kömür” (KB III, s. 276), kömürlük “Kömürlük ağaç, kömür konulacak yer” (DLT 2014, s. 737), kömür ~ kemür “kömür” (KTS 2007, s. 157b). Räsänen (1969, s. 289b), Clauson (1972, s. 723a) kelimenin kökünü köm- “gömmek” olarak gösterirler. Gabain (1988, s. 53), Erdal (1991, s. 390), Ayverdi (2006, s. 1762), Taş (2009, s. 155), kökün kö- “yanmak” fiili olduğunu ileri sürerler. Eren, kelimeye dair bu iki savın arasında kalmış, her ikisinin de olabileceğini ifade etmiştir (1999, s. 256b). Korkmaz (TTG), Kabataş (2003, s. 154) ve Gülensoy (2011, s. 553a) (<*kö-y- ~ *kö-n-) kelimenin kökün <*kö- fiili olması gerektiğini belirtirler.

tamur “damar” ~ tamar 6v/20, 67v/13, 216v/13... KE.

<tam-(m)ır; <tam- “damlamak” (DLT 2014, s. 850, KB III, s. 420); krş. tamur ~ tımur “damar, nabız” (Caferoğlu 2011, s. 222), tamur ~ tamar “vücuttaki damar; Oğuzlarda damar” (DLT 2014, s. 850, 851), tamar ~ damar ~ tamur ~ tamur “damar” (KTS, 2007, s. 260b). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 1969, s. 460a, Clauson, 1972, s. 508a, Erdal, 1991, s. 389, Nalbant, 2008, s. 134, Taş, 2009, s. 155, Argunşah, 2013, s. 109).

tamar “damar” ~ tamur 128v/19 KE; 34/13, 265/12, 438/12...NF; 351, 2497, 2759...HŞ.

<tam-(m)ır; <tam- “damlamak” (DLT 2014, s. 850, KB III, s. 420); krş. tamur ~ tımur “damar, nabız” (Caferoğlu 2011, s. 222), tamur ~ tamar “vücuttaki damar; Oğuzlarda damar” (DLT 2014, s. 850, 851), tamar ~ damar ~ tamur ~ tamur “damar” (KTS, 2007, s. 260b). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 1969, s. 460a, Clauson, 1972, s. 508a, Erdal, 1991, s. 389, Nalbant, 2008, s. 134, Taş, 2009, s. 155, Argunşah, 2013, s. 109).

yağmur “yağmur” 6r/6, 90r/18, 142r/20... KE; 1006, 3329 HŞ; 234/8, 292/8, 393/10 NF; 199/1 MM.

<yağ- mur; <yağ- “(yağmur) yağmak” 6r/6/7, 22v/14, 118v/10... KE; 1006, 3536, 4571... HŞ; 234/8, 292/8, 393/10/15 NF; yağ- “yağmak” (Caferoğlu 2011, s. 280, DLT 2014, s. 940, KB III, s. 513), yağ- ~ yav- “yağmur yağmak” (KTS 2007, s. 306a). Kelimenin etimolojisi için bk. (Räsänen, 1969, s. 177b, Clauson, 1972, s. 903b, Gabain,

1988, s. 53, Eckmann, 1988, s. 40, Bilgen, 1989, s. 69, Erdal, 1991, s. 389; Eren, 1999, s. 439a, Taş, 2009, s. 155, Gülensoy, 2011, s. 1031a, Nişanyan, NS/k=yağmur).

2.1.17. -nçig

Taradığımız eserlerde sadece bir örnekte sıfat (irinçig) türetmiş olan -nçig eki fiilden isim yapan -nç eki ile +sığ ekinden mürekkep birleşik bir ektir. Geçişli ve geçişsiz fiillerin nesnelere işaret eden isimler türetir (Gabain, 1988, s. 58, Bilgen, 1989, s. 72, Erdal, 1991, s. 363)

Taş, KB'de iki kelimenin yapımında -nçig ekinin varlığını tespit etmiştir: irinçig "can sıkıntısı", yèrinçig "irenç, tiksinti verici" (2009, s. 160-161).

irinçig "can sıkıcı; zavallı, acınacak durumda" 238r/16 KE.

<ir- nçig (-nç+ sig); <*ir- "yalnız kalmak"; krş. ĩr- "yabanileşmek" (DLT 2014, s. 666), krş. irinçig "acınacak, zavallı, acıklı" (KB III, s. 200), irinçek ~ erincek "tembel" (KTS, 2007, s. 113b). Kelimenin etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 236b, Erdal, 1991, s. 366, Tekin, 1995a, s. 105, Taş, 2009, s. 160).

2.1.18. -p

-p eki çok işlek olmayan fiilden isim yapma eklerinden biridir.

Tekin, -p ekini "eylem zarfı eki" olarak tanımlamış ve şu örnekte kelime türettiğini göstermiştir: kop "tümüyle, tamamıyla" <*ko- "koymak, bırakmak" (2016, s. 90).

Gabain, -p ekinin kalıplaşmış birkaç kelimedede bulunduğunu ve artık canlı olmadığını; belki de köken itibariyle eş sesli zarf-fiil ekleriyle aynı kökten gelmiş olabileceğini belirtmiştir: tolp "bütün, hep" (tol- "dolmak"), top "hep, bütün" (*to- "dolu olmak, dolmak"), ƙop "bütün" (*-ƙo "koymak", ƙo-d+ur-u "tamamıyla, tam", şüphesiz bir kökten gelir. (2007, s. 54).

Şinasi Tekin, "çok fonksiyonlu ekler" bölümünde -p ekini hem zarf-fiil görevinde hem de isim teşkilinde görülen bir ek olarak almıştır: kop 'bütün' (krş. *ko-d-'koymak'), tolp 'hepsi' (krş. *to-l- 'dolmak') (1992, s. 85).

Taradığımız eserlerde -p ekiyle türemiş dört (4) kelime tespit ettik.

ƙop "çok" 3681 HŞ.

<ƙo- p; <ƙo- "koymak" ~ ƙoy- ~ koğ- 1861, 3226 HŞ; krş. ƙop "çok, hep, bol" (Caferoğlu, 2011, s. 182), ƙop "çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme sözü" (DLT, 2014, s. 728). Kelimenin etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 579b).

köp "çok" ~ ƙop 1v/2, 238v/6, 216r/12... KE; 11/13, 160/7, 408/7... NF; 149, 1029, 3234... HŞ; 32/3, 33/4, 49/4...MM.

<ƙo- p; <ƙo- "koymak" ~ ƙoy- ~ koğ- 1861, 3226 HŞ, ƙop "çok" 3681 HŞ.; krş. ƙop "çok, hep, bol" (Caferoğlu, 2011, s. 182), ƙop "çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme sözü" (DLT, 2014, s. 728). Kelimenin etimolojisi için bk. (Clauson, 1972, s. 579b); köp ~ ƙop "gür, bol, sık ve dolaşık" (DLT, 2014, s. 739), köp "çok" (KB III, s. 280), köp ~ köb "çok, bol" (Caferoğlu 2011, s. 116), köp ~ köb "çok, daha çok" (KTS, 2007, s. 158b). Eski Uygur döneminde ve Kâşgarlı'da *köp* ile *ƙop* kelimelerinin aynı anlamda olması, aynı kelimenin ince ve kalın ünlülü şekilleri olabilme durumunu

kuvvetli bir şekilde düşündürmektedir. Kelimenin kökünü de bu düşünceye uygun bir şekilde gösterdik.

sarp “yaklaşılması güç olan, yabanî” 19/8 NF.

<sar-p; <sar- (birini) azarlamak ve koşmayı haşınlaştırmek” (DLT, 2014, s. 804); krş. *sarp* “sarp, sert” (Caferoğlu 2011, s. 197), *sarp* “güç, çetin” (KB III, s. 383), *sarp* ~ *sarb* “sert, sarp, zor” (KTS 2007, s. 2227b). Räsänen (1969, s. 404b) ve Clauson (1972, s. 845a) kelimenin köküyle ilgili herhangi bir bilgi paylaşmamışlardır. Eren de (1999, s. 357b) köken göstermemiştir. Gülensoy, <*sar- “sertlemek, kızmak” -p şeklinde bir etimoloji göstermiştir (2011, s. 739a). Nişanyan kelimenin etimolojisini Gülensoy gibi vermiştir: <sar- “dikelmek, sertleşmek” -p (NS/k=sarp).

*top*¹² “top; bölük, kısım” 101v/9, 178r/10, 178r/13 KE; 181, 1362, 2425... HŞ.

<*to- p; <*to- “dolmak, şişmek, kabarmak”; krş. *tođ-* ~ *toy-* “doymak” (DLT, 2014, s. 885), *tol-* “dolmak” (DLT, 2014, s. 890), *toş-* “dolmak, dolmuş olmak, doldurmak” (Caferoğlu, 2011, s. 248), *toşgur-* ~ *toşkur-* “doldurmak” (Caferoğlu, 2011, s. 248, DLT, 2014, s. 894); krş. *tok* “tok, aç değil, doymuş” (Caferoğlu, 2011, s. 244, DLT, 2014, s. 888, KB III, s. 457, KTS, 2007, s. 279a); *top* “topyekün, bütün, hep” (Caferoğlu 2011, s. 247), *top* “top” (DLT 2014, s. 892), *top* “toparlamak, yuvarlak, top” (KTS 2007, s. 280b). Räsänen (1969, s. 489a) ve Clauson (1972, s. 434b) *top* kelimesinin kökeni hakkında bir açıklama yapmamışlardır. Gülensoy, <*to- “şişmek, kabarmak” -p şeklinde bir etimoloji teklif etmiştir (2011, s. 910b).

2.1.19. -se

Eski Türkçe dönemlerinden itibaren çok az örnekte varlığı tespit edilen eklerden biridir. Borckelmann, Orta Türkçe döneminde *keyse*, *bökse*, *yelpise* kelimelerinin -se ekiyle türemiş olduğunu göstermiştir (1954, s. 135). Ayrıca, ME’de bu ekle teşkil edilmiş unutsalık “*unutma*” (<unut- sa +lık) 205/7 ME) kelimesi de vardır.

Taradığımız eserlerde *yelpise* ve *eñse* kelimelerinin bu ekle türetildiğini tespit ettik. *yelpise* “*yelpaze*” 235/15 NF.

<yel-pi- se; <yel-pi- “*yelpazelemek*, *yelpaze* ile serinletmek” 143v/9/14 KE; 120/12, 235/15 NF; *yel-pi-* ~ *yil-pi-* “*yelpaze* ile hava vermek, *yelpazelemek*” (KTS, 2007, s. 318a); krş. *yelpik* “*çarpılmış*, *cin çarpmış*” (KTS, 2007, s. 318a), *yel-pi-* “*kendi kendini yelpazelemek*”, *yel-pit-* “(sinek vb. şeyleri) *yelpaze* ile kovmak, *yelpazeletmek*” (DLT 2014, s. 965). Brockelmann, kelimenin etimolojisini <yel-pi- se şeklinde göstermiştir (1954, s. 107). Räsänen, kelimeyi <yel “*rüzgâr*” + Far. *bādzan* kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu göstermiştir (1969, s. 195a). Clauson, *yel-pi-* fiiliyle türeyen kelimeleri sıralarken Osmanlı Türkçesinde *yelpaze* biçimini verir; *yel-pi-* kökünden çok uzaklaştığını, bozulduğunu belirtir (1972, s. 920). Eren, kelimenin etimolojisiyle ilgili çalışan Tietze’nin (Far. *bāz-bezan* “*kısa bir yel, esinti*”) ve Sevortyan’ın (Far. *bād-bazen* ile *yel-pi-* fiilinin karışmasıyla türemiş) savlarını özetlemiş, kendisi bir köken göstermemiştir (1999, s. 450a). Tekin, kelimenin yapısının <yel-pi- “*yelpazelemek*” -se olması gerektiğini, delilleriyle beraber gösterir (2003, s. 103). Gülensoy, Tekin’in

¹² Kelimenin yapısında -p ekinin varlığı muhtemeldir.

görüşünü benimsemiş ve kelimenin yapısını <yel+ pi- se şeklinde tahlil etmiştir (2011, s. 1115b).

*eñse*¹³ “ense, boynun arka kısmı” 133v/10, 44v/18, 249r/14 KE; 383/1 NF.

<Eren, en eski şeklinin eñse olduğunu belirttiği kelimenin kökeni hakkında Brockelmann’ın <eñ -se şeklinde bir etimoloji gösterdiğini fakat eñ kökünün açıklamasını yapmadığını belirtir. Sevortyan’ın da kelimeyi <*eñ- <eg- “eğmek” köküne bağladığını ifade eder ama kendisi bir köken teklif etmez (1999, s. 136b). Räsänen, kelimenin kökünü *yinse şeklinde gösterir ama köken göstermez (1969, s. 45b). Gülensoy da köken konusunda herhangi bir teklif sunmamıştır (2011, s. 335b).

2.1.20. -sığ

Tekin, bu eki “gelecek zaman-gereklik eylem adları eki” olarak tanımlamış ve bu ekle türemiş iki örnek göstermiştir: āçsık “mutlak acıkacak olma” <āç- “acıkmak”, tosık “mutlak doycak olma” <*to- “doymak” (2016, s. 90).

Gabain, -s° k, -s° k biçiminde gösterdiği ekin belki -ğ, -g’li şekli ile de çok kere sıfat yaptığını belirtmiş ve şu örnekleri göstermiştir: tütsük “tütsü, buhur değneği” (tüt- “tutmek”), kün batsıķıñaru “gün batısına doğru” (bat- “batmak”), kün tuğsukdunķı “gün doğusundaki” (tuğ- “doğmak”), kün tuğ-s(ı)ķda “doğuda”, üle-s(i)ķiñin “payını” (2007, s. 54-55).

Brockelmann, Orta Türkçede batsığ, toğsuğ, yatsığ, tañsıķ (tañsuk) kelimelerinin bu ekle türetildiğini belirtmiştir (1954, s. 136-138).

Bilgen, -sığ/-sig, -suğ biçiminde gösterdiği ekin DLT’de isimler ve bir örnekte sıfat yaptığını belirtmiştir: batsığ “batı” <bat-, tuğsuğ “doğu” <tuğ-; tutsuğ “kinci (kişi)” <tut- (1989, s. 73).

Nalbant, ekin çoğu kez fiillerden sıfatlar türeten bir ekin yön isimleri türetmek için de kullanıldığını değinmiştir (2008, s. 139).

Haceminoğlu, Harezmi Türkçesinde sadece yat-sığ “yatsı, yatacak zaman” kelimesinde bu ekin var olduğunu ifade etmiştir (1997, s. 53).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde birkaç kelime türettiğini ifade etmiştir: tüt-si “tütsü”, yat-sı “yatsı” (2013, s. 109).

Eckmann -sı, -si biçiminde gösterdiği ekle şu kelimelerin türemiş olduğunu göstermiştir: kavursı “hafif ateşte tütsülenmiş, ütülenmiş, yalazlanmış yün veya keçe” (kavur- “kavurmak”), tütsi “tütsü” (tüt- “tutmek, duman çıkarmak”), yatsı “yatma zamanı” (yat- “yatmak, uzanmak”) (2009, s. 52).

Korkmaz, Eski Türkçede hem -sIk / -sUk hem de -sIg / -sUg biçimlerinde yer alan bu ekin sıfat ve adlar türettiğini belirtmiştir: tütsü, yatsı, yassı (<yaz- “yaymak, yassılaştırmak”) (2009, s. 105-106).

Ergin, ekin Türkçede eskiden beri görülen, fakat bir iki kelimedede bulunan, işlek olmayan bir ek olduğunu açıklamıştır: yas-sı, sin-si (<siñ-si), yat-sı, tüt-sü (2011, s. 196).

Taradığımız eserlerde sadece yatsığ örneğinde bu eke rastladık.

¹³ Kelimede -sA ekinin varlığı muhtemeldir.

yatsıg “yatsı” 244r/19, 245v/14 KE; 25/16, 170/6, 223/4, 317/2, 318/6/17... NF; 125/3 MM.

<yat-sıg; <yat- “yatmak; kalmak, defnedilmek, gömülmek; dağılmak” 33r/4, 165v/11...KE; 165, 4479... HŞ; 19/14, 437/16... NF; 77/1 MM; yat- “yatmak, bir şeyin altında kalmak; geceleme; biriyle yatmak, sevişmek” (DLT, 2014, s. 958-959, KB III, s. 531, Caferoğlu, 2011, s. 290); krş. yatsı ~ yatsu ~ yatsun “yatsı, yatsı vakti” (KTS, 2007, s. 315a).

2.1.21. -vul (<-GUI Moğ.)

Harezmi Türkçesinde üç kelime tespit edilen bu ek, fiilin gösterdiği hareketin anlamını görev olarak üstlenmiş kişi, unvan ve mekân ifade eden isimler yapmıştır.

Eckmann, -vul, -avul ekinin Moğolca -GUI ekinden değiştiğini, Çağatay Türkçesinde Türkçe fiillere eklenerek yeni kelimeler türettiğini belirtmiştir: çapavul “çapul, yağma”, karavul “karakol, bekçi, nöbetçi, asker”, yortavul “akıncı” (2003, s. 53).

Özönder, bu ekin fiil kök veya gövdeleri üzerine gelerek genellikle topluluk gösteren fail adları yapan Moğolca asıllı -GUI ekinden geldiğini izah etmiştir: bökevül ~ bekevül “çeşnigir”, çağdavul “artçı, dümdar”, dağavul “maiyet, alay; hizmetçi”, daptavul “demirci; vurucu, dövücü”, hirevül “harpte ön safta savaşan kıta; öncü, öncü bölüğü, ileri kol”, karavul “bekçi; müfreze, posta; keşif kolu”, kiptevül “gece muhafızı, nöbetçi kıtası”, sözevül “(sefer) ilancısı, savaş için askeri ilan yoluyla toplayan, kaçakları tabur veya fırkasına irca eden memur”, şığavul “mihmandar, teşrifatçı”, tapavul “hizmetkâr; öncü, keşifçi”, yangavul “hudut muhafızı”, yasavul “hanın hassa alayı, yasakçı, muhafız, emir subayı” (1996, s. 40).

Eraslan, Özönder’in fikrini desteklemiş, -vul, -vül ekinin Moğolca -ğul, -gül ekinden g>v değişmesi ile ortaya çıkmış bir ek olduğunu belirtmiştir. Çağatay Türkçesinde kullanılan yasavul kelimesinin Moğolcada casağul şeklinde var olduğunu da göstermiştir (1999, s. 355).

Taradığımız eserlerde -vul (<GUI) ekiyle türemiş üç (3) kelime tespit ettik. Bu kelimelerde -vul eki fiilin anlamıyla ilişkili bir mekân adı (karavul), bir kuş adı (karğavul) ve bir de askeri unvan adı (yasavul) türetmiştir.

karavul “karakol” 240r/5 KE.

<kara- vul (<-ğul); <kara- “bakmak” (Kırg.); krş. karavul “karakol” (KTS, 2007, s. 127b); krş. kara/ karagül “gözcü, nöbetçi; karakol” (Moğ.). Kelimenin etimolojisi için bk. (Gülensoy 2011, s. 466a).

karğavul “bir tür kuş” 14v/17/18/20/21 KE.

<karğa- vul; <karğa- “lanet etmek, beddua etmek” 18r/14, 134v/14 KE; 82/7, 137/1, 219/1, 345/14, 440/3... NF; 4264 HŞ. -vul (<-ğul) eki, “lanet eder, ilenir gibi ses çıkaran bir kuş türü”, anlamında isim yapmıştır.

yasavul “muhafız” 2914 HŞ.

<yasa-vul; yasa- “yapmak” 162r/5 KE; 2914 HŞ; yasa- “sevk etmek, tertip ve tanzim etmek; düzeltmek” (KTS 2007, s. 313b).

SONUÇ

Harezmi Türkçesinde Nadir Kullanılan Fiilden İsim Yapma Ekleri adlı çalışmamızda, dönemin dört eserinde (*Kıyasü'l-Enbiyâ, Nehcü'l-Ferâdis, Hüsrev ü Şîrîn, Mu'mîü'l-Mürîd*) geçen isimlerin ve isim soylu kelimelerin yapılarını inceledik.

Adı geçen eserlerde 1119 isim ve isim soylu kelimenin *fiilden isim yapma* ekleriyle türemiş olduğunu tespit ettik.

Kökenleri ve yapıları gösterilmiş 46 adet fiilden isim yapma eki kullanılmıştır. Bunlardan 21 tanesi makalemize konu olan nadir kullanılan eklerdir. Kelime türetmede kullanılan ekler, en çok kelime türetenlerden aza doğru ve türettikleri kelime sayısına göre şu şekildedir:

Fiilden isim yapma ekleri

1. -mAk: 310, 2. -k: 146, 3. -g: 115, 4. -gUçl: 50, 5. -GI -GU: 47, 6. -n: 44, 7. -ş: 40, 8. -m: 32, 9. -Ak: 27, 10. -A: 24.

Şu eklerle on ile yirmi bir arasında kelime türetilmiştir: -GA -KA (21), -nç (20), -z (20), -GAN -An (19), -t (16), -gAk -gUk (15), -r -(I)r -(U)r -(A)r (15), -l -(a)l (11) ve -mA (10).

Şu eklerle altı ile on arasında kelime türetilmiştir: -çl (9), -ñ (9), -çAk -çUk (8), -Gln -GUN (8), -ç -(A)ç (6).

Şu eklerle iki ile beş arasında kelime türetilmiştir: -çA (2), -DU (5), -duk, -duruk, -dak (3), -guç (2), -gut (2), -lan (3), -mAn (5), -mAs (<mAz) (2), -mUr (4), -p (4), -se (2), -vul (<GUL Moğ.) (3).

Şu eklerle sadece bir kelime türetilmiştir: -alak, -anak, -ey, -gaç, -gır, -mAç, -muş, -nçig ve -sığ.

Harezmi Türkçesine ait dört eserde, sadece isim yapımında kullanılan fiilden isim yapma eklerinin sayısının (46) adet olması, Türkçenin ek zenginliğinin iyi bir göstergesidir.

EXTENDED ABSTRACT

Word making is considered as one of the indicators of the richness of a language. If any language of the world is skilled in word making, it is possible to say that that language is "developed, productive". Since it is possible to show the concepts, actions and auxiliary elements in the language with words, a language should derive new words in every time period. If the related language is late in word making, it will have to borrow words from other languages, which is considered weakness for a language.

In Turkish, which is a suffixed language, suffixes are the main characters for word making. While Turkish suffixes can derive words from Turkish-origin words, they also show the ability to derive new words from foreign origin words. For this reason, word making in Turkish is very easy and almost unlimited. In addition to the suffixes, new words can also be derived by combining words.

Turkish is one of the richest languages in the world in terms of construction suffixes. Turkish, which has more construction suffixes than many languages in the world today, shows this richness at the stage of deriving new words. There are four types of derivational suffixes used to derive words in Turkish. These suffixes and short definitions are as follows:

1. Noun making suffixes from noun: These are suffixes that come to root or stem of a noun and make new nouns from it (*zeytin+lik, sanat+çı, vatan+daş, köy+lü, ev+siz, mavi+msi*).

2. Verb making suffixes from noun: These are suffixes that derive new verbs from noun by adding to the noun root or stem (*kan+a-, garip+se-, baş+la-, az+al-, fısıl+da-, mor+ar-, sivri+l-*).

3. Noun making suffixes from verb: These are suffixes that derive new nouns from the verb by adding to the verb root or stem (*seç-i-m, ver-gi, düşün-ce, bil-ge, çalış-kan, bil-giç, kes-i-k, tüt-ü-n*).

4. Verb making suffixes from verb: These are the suffixes that derive new verbs from the verb by adding to the verb root or stem (*gez-dir-, kop-ar-, sür-ü-, kaz-ı, gül-ü-mse-, ağla-t-, aç-tır-*).

In this study, noun making suffixes from verb that are rarely used in Khwarezm Turkish, which is one of the historical periods of Turkish, are examined. Khwarezm Turkish is one of the luckiest periods in the history of the Turkish language in terms of works. It is a period that reveals the linguistic characteristics, grammar characteristics, vocabulary and sentence structure of the period, both in prose and verse and glossary identity.

After Karakhanid Turkish, which is one of the historical periods of Turkish, two different branches have emerged in Central Asia. One of these two branches which started earlier as a century is Khwarezm Turkish. Khwarezm Turkish is a mixed Turkish that developed in Transoxiana, which covers between and surrounding of Seyhun and Ceyhun rivers and it shows the linguistic features of different Turkish tribes. The other branch is Kipchak Turkish. This historical dialect developed in the northwest of Central Asia and was subsequently used in an area reaching to the Caucasus, the north of the Black Sea and Egypt because of the Mamluks; It is a Turkish language that mainly reflects the dialect characteristics of the Kipchak tribe.

The Khwarezm region, located in the region where Ceyhun flows into Aral Lake, was a province of the Ghaznavids in the early 11th century. The governors appointed here were called Khwarezmshah. The Khwarezmsahs dynasty begins with Anush Tegin from the Beydili clan of the Oghuzs. The Khwarezmsahs dynasty begins with Anush Tegin from the Beydili clan of the Oghuzs. Muhammad I of Khwarezm, son of Anush Tegin ruled Khwarezm between 1097 and 1127; his son Atsiz ruled Khwarezm between 1127 and 1156; his son Il Arslan ruled Khwarezm between 1156 and 1172. Il Arslan had been the ruler of the independent Khwarezmsah State since 1157. Sultan Tekish, son of Il Arslan ruled between 1172 and 1200, and his son Khwarezmsah Ala ad-Din Muhammad ruled the country between 1200 and 1220. The Mongols beat the Khwarezmsah State for the first time; The Anatolian Seljuks beat Khwarezmians who then had to go westward.

The language spoken in Khwarezm in the early days of Islam is the Khwarezm dialect, which is actually Persian, but very different from other Persian dialects. The Turkification of the Khwarezm, which started in the 11th century, continued until the

13th century. The establishment of a new written language in the Khwarezm and connected regions took place after this Turkification process.

Especially the Oguz and Kipchak tribes played a very important role in the Turkification of Khwarezm. In addition, *Kalachs*, *Kimeks*, *Bayavuts*, *Kanglis* and some migrant Turkish tribes were also effective in this process. These tribes, which played a role in the Turkification of the region, also formed a unique historical dialect of the region. This dialect is Khwarezm Turkish, which is associated with the written language of Karakhanid and it is formed by the mixture of the dialects of *Oğuz*, *Kıpçak*, *Kanlı* and other tribes.

In our work which analyzes *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kısasü'l-Enbiyâ*, *Hüsrev ü Şîrîn* and *Mu'înü'Mürîd*, which are the most voluminous and richest vocabulary works of the period in historical Khwarezm Turkish; rarely used nominalization suffixes from the verb employed in these works are determined, the historical course of these derivational suffixes and their use in the works are shown. There are many frequently used nominalization suffixes from verbs in the works we analyzed. In this context, what is meant by the term "rarely used" is the suffixes with examples of five words or less in the works.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (1988). *Tarihî Türk şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Akdemir, Y. & İŞİ, H. (2017). Çekim ekinden yapım ekine "+CA". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (48), 14-28.
- Arat, R. R. (1998). Yusuf Has Hacip, *Kutadgu bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). Yusuf Has Hacip. *Kutadgu bilig III, indeks*. Eraslan, K. & Sertkaya, O. F. & Yüce, N. (Haz.). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). Yusuf Has Hacip, *Kutadgu bilig I, metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aşçı, U. D. (2010). *Musa-nâme-inceleme-transkripsiyonlu metin-çeviri-tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- Aşçı, U. D. (2010). *İşenaalı Arabay Uulu'nun iki eseri: cazuu colunda saamalık ve alip-bee, notlar-transkripsiyonlu metin-çeviri-dizin-tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Nasırü'd-din Bin Burhanü'd-din Rabguzi, Kısasü'l-enbiya (Peygamber kıssaları) I, giriş-metin-tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-ferâdis uşmağlarını açuk yolu (Cennetlerin açık yolu) III dizin-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2014). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi Harezmi-altın ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, B. (1939-1943). *Divanü lûgat-it Türk tercümesi, I-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1997). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgen, İ. (1989). *Divānu Luğati't-Türk'te söz yapımı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk dili tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Clauson, S. G. (1993). XIV. Yüzyıl moğolcasındaki Türkçe unsurlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7, 215-234.
- Clauson, S. G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 185-196.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1985). *Maḥmūd al-Kāşğarī: Compendium of the Turkic dialects (Dīwān luğāt at-Türk), III*. Cambridge: Sources of oriental languages and literatures 7, Turkish sources VII.
- Demirci, Ü. Ö. & Karlı, S. (2014). *Kutb'un husrav u şîrîn'i dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar*. Sertkaya, O. F. (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (1998). *Harezmi Türkçesi, tarihî türk şiveleri*. Akalın, M. (Çev.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-feradis uştmahlarnunġ açuq yolu (Cennetlerin açık yolu)*. Tezcan, S. & Zülfikar, H. (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (1994). +sı- / +si- (~ +su- / +sü-) isimden fiil yapma eki ile -sı- / -si- (~ -su- / -sü-) fiilden fiil yapma eki ve genişlemiş, şekilleri hakkında. *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXII(1-2), 51.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud dîvânı lugâti't-Türk, giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1975). -maç / -meç eki üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXI, 83-88.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: a functional approach to the lexicon, I-II*. Wiesbaden: Turcologica 9.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Akalın, M. (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. V. (1998). *Codex cumanicus'un dili, tarihî Türk şiveleri*. Akalın, M. (Çev.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü c-ı (a-n), c-u (o-z)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Haceminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Haceminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1955). Nehcü'l-feradis'e dair, *Türk Dili* IV, 45, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1968-1971). Nehcü'l-feradis'in dil hususiyetleri, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI-XIX: 55-71, 33-56, 57-80, 145-170.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî, Gülistan tercümesi (Kitâb gülistan bi't-Türki)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). Köktürkçede isimden fiil türeten ekler ve köken yapıları üzerine, *Türk dili üzerine araştırmalar 1*. 188-194.
- Korkmaz, Z. (2005). Türk dilinde +ça eki ve bu ek ile yapılan isim teşkilleri üzerine bir deneme, *Türk dili üzerine araştırmalar 1*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri, şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, F. (1997). Harizmşah, İslâm ansiklopedisi, 5/1. Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı: 265-296.
- Kuyma, E. (2015). Harezmi dönemi Türkçesi ve eserlerine genel bir bakış, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 367-383.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük I-II*. Karaağaç, G. (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nadelyayev, V. M. & Nasilov, D. M. & Tenişev, E. R. & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad: izdatel'stvo "nauka" leningradskoe otdelenie.
- Nadjib, E. N. (1974-1976). Nehcü'l-feradis ve dili üzerine. Nazif Hoca (Çev.). İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXII, 29-44.

- Nalbant, M. V. (2008). *Dīvānū luġat't-Türk grameri-I isim*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Nişanyan, S. (2002). *Sözlerin soyağacı, çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Özkan, A. (2018). *Kitâb-ı mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî (giriş-inceleme-metin-dizinler-tpkibasım)*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, F. (2000). -mak -mek ile kurulan kalıcı isimler, *Dördüncü uluslararası Türk dili kurultayı bildiriler*: 18-24.
- Poppe, M. N. (2009). Zemaşerî, *Mukaddimetü'l-edeb -Moğolca- Çağatayca çevirinin sözlüğü*. (Çev: Kaçalın. M. S. (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica societatis Fenno-Ugricae XVII-1, Suomalais-Ugrilainen seura.
- Samoyloviç, A. (1928). *Ki storii literaturnogo Sredneaziatsko-Turetskogo yazıka*. Leningrad.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi satır arası kur'an tercümesi, giriş- metin- sözlük* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sertkaya, O. F. (1972). Horezmî'nin muhabbetnamesinin iki yeni yazma nüshası üzerine, *Türkiyat Mecmuası*, XXVII, 185-207.
- Sevortyan, A.V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' Tyurkskih yazıkov I*. Moskva: Nauka.
- Sevortyan, A.V. (1978) *Etimologičeskiy slovar' Tyurkskih uazıkov, obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovına Bukvu "b" II*. Moskva: Nauka.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu bilig'de söz yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, M. T. (1989). Old Turkic TWYZW= tözü. *Central Asiatic Journal* XXXIII(1-2), 118-125.
- Tekin, M. T. (1994). Notes on old Turkic word formation. *Central Asiatic Journal* XXXVIII(2), 244-281.
- Tekin, M. T. (1988). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, M. T. (2013). On the old Turkic verbal noun suffix {-dok}. *Makaleler II, tarihî Türk yazı dilleri*. (Yılmaz, E. Demir, N. (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, M. T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1976). Eski Türkçe. *TDEK*. Ankara: 142-192.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu bilig dizini üzerine, *Belleten* XLV/2(178), 23-78.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı I (a-e)*, İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- Toparlı, R. (1988). *Mu'inü'l-mürîd*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Toparlı, R. & Arğunşah, M. (2014). *İslâm, Mu'inü'l-mürîd, (inceleme-metin-çeviri-dizin-tpkibasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. & Vural, H. & Karaatlı R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde fiil*. Ankara: Simurg Yayınları.
- User, H. Ş. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur kağanlığı yazıtları söz varlığı incelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altıncı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Yüce, N. (1993). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd Bin 'Omar Bin Muhammed Bin Ahmed ez-Zamahşarî el-Hvârizmî, Mukaddimetü'l-edeb, Hvârizm Türkçesi ile tercümeli şuşter nüshası, (giriş, dil özellikleri, metin, indeks)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zajackowski, A. (1961). *Najstarsza wersja Turecka Husräv u Širîn Qutba, część. III. Słownik*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zajackowski, A. (1958). *Najstarsza wersja Turecka Husräv u Širîn Qutba. część I-II*. Warszawa: Polska Akademia Nauk. Komitet Orientalistyczny.